

Պատմություն Ղափանցոց

(Ա օրինակ)

Ա

ԹԵ ՈՐՊԵՍ Ի ՎՏԱՐԻԼ ԹԱԳԱԽՐՈՒԹԵԱՆՆ ՊԱՐՍԻՑ ՅԱՅԸՆ ԽԱՓԱՆՈՒ Ի ԿՈՒԻ ԵԼԻՆ

Չկնի խմբելոյն Աղուանից ի վերայ Պարսից շահ Յուսէփին եւ սատակելոյ զնա, եւ զաթոռ թագաւորութեանն յափշտակելոյ, որ եղել 1170 թուականին Յայոց [=1721], ի ժամանակի յորժամ Լակզի թաթարքն ի յերկիրն Պարսից ի կողմանս Յայոց եւ Աղուանից արշաւեցին եւ զգիւղորէն Գանջու եւ Շամախու ասպատակեալ յաւար առին, որք եւ զԱզուլեցին ի Մասուբէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակեացսն սատակեցին, եւ զժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին: Չորոց մի ըստ միոջէ այժմ յայսմիկ վայրի չունիմք պատմել: Եւ կամ թէ զիա'րդ զայսչափ չարիս տեսեալ Յայոց Դուզախ գաւառի, ընդդէմ ելին Նոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զգէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատեցան առ Թարթար գետովն՝ ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. այսինքն՝ թէ՛ Լէկզի թաթարին եւ թէ՛ Պարսից: Չայսոսիկ զամենեստեան յայսմ վայրի ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զխմբելոյն Յայոց յետթնաբերդ գաւառին խափանու եղելոց ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին 1171 հայկազեանս թուականի [=1722], յորժամ լուան բնակիչք ետթնաբերդեան գաւառին խափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանջու եւ Շամախու, Յայք եւ Պարսիկ առ հասարակ խռովեցան եւ զահի հարեալ սասանեալ տազնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկուս եւ երիս առ միմեանս երթելէկս առնել ի միմեանց կասկածէին: Բանզի զանձինս իւրեանց առ հասարակ ի ինսամոց ընդհանրական ընտանի ինսամակալութեան բոլորովմբ լքեալս եւ լուծեալս տեսանէին, եւ վասն այսորիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ եւ իշխան յիշխանէ զկասկածանս թշնամութեան կրեալ տազնապէին, որպէս եւ գրեալ է՝ թէ «Յաւուրսն յայնոսիկ ոչ գոյր թագաւոր Իսրայելի, եւ այր իւրաքանչիւր զհաճոյս աչաց իւրոց առնէրէ: Սոյնպիսի աղէտս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Ի սոյն աւուրս դառնութեան սասանութեան, Ստեփանոս անուամբ ոմն ի կողմանցն Կալերու վանքեցի, ի Յայոց ազգէ, խորհուրդ ի մտի դնէր անցանել ի Սիւնեաց գաւառն եւ զնալ հասանիլ յաշխարհն Վրաց ի Մցիսիթ քաղաք, առ Շահնաւուզ իշխանն Վրաց, եւ ինդրել ի նմանէ զայր մի տալ խափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ, եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահպանելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակեր. եւ եթէ առնիցեր ոք, իբրեւ ապստամբեալ ի տերութենէ՝ ի բաց մերժիւր ի ժողովրդէնէն: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ յայնմ գաւառի կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ արդ՝ թէ որով մարթասցի զհայցուածն իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց խափանու յօրինել եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց Նոցա զկնիքսն քանդակել, եւ զայն գիրն Նոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ

զօրութիւն բանից հայցուածոց հրովարտակին այսպիսի ինչ էր. Տո՛ւր մեզ գայր մի՛ լինիլ զօրագլուխ, որպէս զի քոյին հրամանաւ լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զգօրսն հոգամք պատրաստել, եւ նոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեւան առնել: Ել գնաց Ստեփանոս եւ եհաս ի Մցիսիթ քաղաք, յանդիման եղել իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն՝ պատմեաց նմա զամենայն վտանգս եւ զխռովութիւնս, եւ զահն եւ զերկիւղ ժողովրդեանն խափանու, եւ մատոյց նմա զհրովարտակն զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Զաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն իւր, զոր յանուն նոցա հայցեր:

Եւ ետ զԴաւութ Պէկն, որ ի յազգէն Զայոց, երկու հազար արամք, եւ զիշխանութիւն ետ նմա զգօրս գումարել եւ պահել զերկիրն խափանու:

Եւ ել նա յերեսաց իշխանին Վրաց եւ գնաց ժողովեաց իւր զօրս երկու հազար սպառազինաց եւ զքսան հարիւրապետս (որոց անուանքն են այսոքիկ. Ավթանդել, Կեօրկի, Կեօրկի փոքր կոչեցեալ, Ծատուր, Ղարակեօզ, Թաթոս, Եղիազար, Յարութիւն, Եւայլն, եւ Ստեփանոս ընդ նոսա), եւ եկն եմուտ նոքօք ի գաւառն Սիւնեաց: Ազդ եղել զաւառապետին Նախիջեւանու՝ եթէ Դաւութ Պէկն երթայ ի խափան, զօրաժողով լինիլ անդ: Ել նա երկոտասան հազարաւ ի վերայ Դաւութ Պէկին: Իսկ նա իբրել լուաւ զայս, հրաման ետ զօրս ժողովել ի տանէն Սիսանայ, եւ ժողովեալ խմբեցին զչորս հազարս արանց, եւ զառաջին երկու հազարսն յաւելեալ ի նոսա՝ եղեն վեց հազար վառեալք ի պատերազմ, եւ նոքօք հանդերձ ճակատեցաւ ի վերայ Նախիջեւանու գետոյն՝ ընդդէմ խանին: Արդ՝ իբրել բախեցան ընդ միմեանս, զօրքն խանին ի փախուստ դարձան, եւ սոքա զկնի նոցա պնդեալ փախստեայս տանէին ի 18 ժամէ աւուրն մինչեւ ց21 ժամս վանեցին: Եւ ի 22 ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան ի կրունկս ընդդէմ Զայոցն դարձան: Իսկ Զայքն փախստեայք եղեն ի նոցանէ մինչեւ ի գետափն. 2200 մարդ գետակուր եղեն. իսկ Դաւութ Պէկն, Ավթանտելն, եւ երկոքեան Կօրկիքն ամրացան ի վէմ մի յափն գետոյն, եւ անտի մինչեւ ց2 ժամ գիշերոյն հասին ի Սիսան, եւ ամենայն զերծեալքն ի փախստեից ժողովեցան ի վերայ Դաւութ Պէկին: Եւ անտի եկին յերկիրն Տաթել, եւ զգօրսն ժողովեալ առ ինքն՝ նստաւ ի Վանս:

Եւ իբրել լուան բնակիչքն Չաւնդրու զգալն Դաւութ Պէկին՝ դիմեցին առ նա, եւ զառաջինն դիմեաց Թորոսն, որ բնակէր ի Խորձոր, գալ եւ առնուլ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան. եւ գնացեալ ի Չաւնդուր՝ ժողովեաց զարսն տեղոյն առ ինքն. մնաց անդ:

Յետ այսորիկ աւուրքն աւուրք գարնանային, եւ եկն հօտ մի ոչխարաց Սուլտանին, յորում էին 2000 ոչխար եւ 12 հովիւ, արածիլ ի յարտորայս նոցա. եւ զայս իբրել լուաւ Թորոս հարիւրապետն՝ վաղվաղակի առաքեաց զարս, եւ կոտորեցին զհովիւսն եւ առին զամենայն հօտն: Արդ՝ զայս իբրել լուաւ Պարկուշատու Փաթալի Սուլտանն եւ իւր եղբայրն Աղասի Սուլտանն, թէ Զայքն Չաւնդուրեան ապստամբեալ են ի Թուրքաց եւ կոտորեալք են զնոսա, գրեաց վաղվաղակի ի Լեւազ Մանաճիր օղլի Սափի Ղուլոյն այսպէս, թէ այս ինչ օր՝ երկոտասան հազարաւ ելանեմ ես ի վերայ Զայոց, դու եւս առ ընդ քեզ զամենայն զօրս Տաճկաց որք են ի Կենաուզն, եւ դու այդի եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Զայոց եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ Սափի Ղուլին ոչ էառ յանձն. եւ ել Փաթալի խանն երկոտասան հազարաւ ի վերայ Չաւնդուրին. իսկ նոքա առաքեցին յառաջագոյն ի Կամսադրոյ ի յիշկերտոյ 150 սպառազէն, կալնուլ զկիրճս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ, եւ դարան մտին նոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրել հասին անդ, զօրքն Զայոց արձակեցին ի վերայ նոցա զհրացանս՝ մինչեւ ի դարձուցանել զնոսա ի կրունկս. եւ իբրել դարձան նոքա, սոքա պնդեցան զկնի եւ

կոտորեցին ի նոցանէ չորս հազար այր, եւ մնացեալքն փախեան ի Պարկուշատ: Բայց հետեւեալ աւուրն, եւ Լեվազ Սափի Ղուլին 300 սպառազէն արամբ, եւ եկն նենգութեամբ ի յԱփկու վանքն, եւ գրեաց իբաց իշխանացն՝ զի եւ նոքա եկեցցեն, որպէս զի զՄանլէ եւ զամենայն գիւղորայս Յայոց, որք են անդ, աւերեցցեն. եւ ոչ կամեցաւ Միրզասայիլն: Այլ զայս ամենայն իմացեալ արքն Մանլէու, առաքեցին արս ի Չավուկուրն եւ ասեն՝ թէ ել Սափի Ղուլին եւ զայս ինչ եւ զայս ինչ խորհեցաւ առնել:

Յայնժամ ել անտի Թորոս Պէկն՝ հինգ հարիւր արամբ՝ ի գիշերի, եւ ի յառաւօտունս պահու յերեքտասաներորդ ժամու եհաս ի յԱփկիս. եւ զայն տեսեալ Սափի Ղուլոյն՝ փախեաւ ի նմանէ, եւ նա պնդեցաւ զկնի նոցա եւ եհար ի նոցանէ 80 այր. եւ ի ժամանակին յայնմիկ սոքա հարին կոտորեցին զերիս գիւղս Թուրքաց եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Մանլէ: Արդ՝ իբրեւ լուր եղել բանս այս ի Քիս, ժողովեցան ամենայն արք տեղւոյն այնորիկ ի միասին եւ եկին արտաքս. եւ էջ առ նոսա Թորոսն ի գլխոյ Մանլէին, եւ հարեալ ի դիմի՝ կոտորեաց ի նոցանէ զբազումս, եւ այլքն փախեան ի Քիս. եւ նոքա զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հաւաքեալ էին ի վերայ բարձրագոյն ինչ զագաթան մերձ ի շէնս. հրամայեաց Թորոս զօրացն ոչ պնդիլ զկնի նոցա, այլ երթալ հարկանել զբաղաքս նոցա, եւ առնուլ յաւարի զամենայն ստացուածս նոցա, եւ զտունս նոցա այրել. եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլէ, եւ երեք օր հանգեան անդ: Եւ կոչեալ առ ինքն զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի, կացոյց զնա կառավար ի վերայ երկրին Կենայուզոյ, եւ ինքն դարձաւ ի Չաւուկուրն: Իսկ Պապայ գնացեալ անդ՝ զօրաժողով եղել, եւ եկն ի Կալերս: Բայց վերոյ ասացեալ Սափի Ղուլին ի Լեվազու ձորն, որքան Թուրքի գիւղորայք գոյին, առեալ փախեաւ ի յՈւրդուվար, եւ մնաց միայն չորս գիւղ Թուրքաց. եւ զերիս գիւղսն՝ այսինքն Դամալի, Շրդի եւ Պիրենայ, ի յԱրձաւաքարէն, հրամանաւ Պապայ զօրապետին հաւաքեցին ի Կալերն, եւ զնոսա ի մեծէն մինչեւ ի փոքր կոտորեցին, եւ զբոլոր ինչս նոցա առին եւ մնաց մի միայն թաղ՝ յորում էր 60 տուն. նոքա աղաղակ բարձին առ սոսա՝ թէ մեք հնազանդիմք ձեզ. եւ ինայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ երկու ամիս ի վերայ անցին, եւ Սափի Ղուլին 500 արամբ ի յՈւրդուվարէն, եւ գիշերայն եկն ի Սայիպուն եւ եհար զերկուս գիւղս Յայոց, զարսն կոտորեաց եւ զկին եւ զորդիս նոցա վարեաց ի գերութիւն, եւ զինչս նոցա: Չայս իբրեւ լուաւ Դաւութ Պէկն, կոչեաց զմի ոմն ի հարիւրապետացն՝ որոյ անունն էր Միսիթար, եւ առաքեաց զնա եւ զզօրս նորա ի վերայ նոյն մնացեալ 60 տանն թուրքաց. եւ նոքա եկեալ զամենեսեան զնոսա ի տունս իւրեանց իբրեւ զոչխար մորթեցին, եւ առին զինչս նոցա. եւ անտի զնացին ի յանապատն Յալի ձորոյ, եւ տեսին զի այն պարսպեալ էր եւ ամուրս կանգնեալ. հրամայեաց եւ Պապայ հազարապետին զնալ ի ձորն Լեւազու, զի որքան թուրք իցեն մնացեալ անդր՝ կոտորեցցեն, եւ Պապ հազարապետն, 1500 այր ընդ նմա, եւ եկին ի Լեւազու ձորն եւ ոչ զոք գտին անդր ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուվարն: Իսկ Պապ քննեաց եւ եգիտ անդ զբազում ինչս եւ զստացուածս, եւ առաքեաց զայնս ի Չուվարու եկեղեցին, եւ կացոյց անդ պահապանս, եւ ինքն խաղաց զնաց ի Վայրիվարու գիւղորայսն Յայոց եւ թէ՛ ի նոցանէ եւ թէ՛ ի Լեւազու զբազում ինչս եհան. եւ ի նոսա եգիտ զերիս տունս թուրքացեալս, եւ կոտորեաց զնոսա, եւ էառ զինչս նոցա եւ առաքեաց զնոսա ի Չուվար, եւ այլ ոչ եւս մնաց Թուրք ի Խափան: Բայց միայն ի կողմանս Փուխուրութա սարին ժողովեցան Թուրքն ի Չեու բերդն, որոց գլուխն էր Ասլամազ Պէկն: Չայս իբրեւ լուաւ Տաւութ Պէկն, գրեաց ի Յալուձորոյ առ Թորոս հազարապետն եւ առ Պապ հազարապետն, զի եւ նոքա ելցեն անտի զօրօք իւրեանց ի վերայ հենիցն Թուրքաց, եւ ինքն եւս եհաս ի վերայ նոցա յայնմ կողմանէ. մարտ եղին ընդ նոսա, հարին սատակեցին զնոսա մինչեւ ց23 ժամ աւուրն, եւ ոչ մի ոք զերծաւ ի նոցանէ: Եւ անտի

իբրեւ եկին ի Ղարաչիմէն, Թորոս Պէկն ել ընդդէմ Տաւութ Պէկին, եւ ասէ. Չքեզ ոչ ինդրեմ, այլ գերկիրն իմ ես պահպանեմ: Եւ անտի դարձաւ ի Չավունդուրն, Դաւութն զնաց ի բերդ իւր, եւ Պապ՝ ի Կենայուզն:

Արդ յետ այսց բանիցս, Թորոս ժողովեաց յիւր երկրէն վեց հազար զօրս՝ առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուվարայ: Յայնժամ Մելիք Ֆռանկուլն ի Եռցիվանակու գրեաց առ Թորոս նենգութեամբ այսպէս, թէ Փաթալու Սուլտանն լուեալ է թէ դու ելանելոց ես ի վերայ Ուրդուվարին, ինքն եւս զօրս կազմեալ է եւ պատրաստեալ, զի յորժամ դու ելանիցես այդի, նա մտեալ յերկիրն քոյ՝ աւերեսցէ: Ուստի յոյժ բարուք առնես, եթէ յառաջ եկեսցես ի վերայ Պարկուշաթայ, զի եւ ի մեր Պարկուշաթայ Յայոցն քեզ բազում օգնութիւնս առնեմք: Իսկ նա հաւատաց, եւ ել միամտութեամբ եւ զնաց մինչեւ Եղայ հորթ, որ է սահմանս Պարկուշաթայ, ինքն եւ վեց հազար զօրք ընդ նմա: Եւ եկն Ֆրանկուլն եւ երկու հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց ի մի կողմն զօրացն Թորոսին: Ել եւ Փաթալու Սուլթանն, ինքն եւ եղբայրն իւր Աղասի Սուլթանն եւ տասներուքն հազար զօրք ընդ նմա, եւ եկաց դէմ յանդիման զօրացն Թորոսին. սոքա մարտ եղին ընդ նոսա եւ հարին խորտակեցին զճակատն Թուրքաց. եւ իբրեւ տանեին զնոսա փախստականս առաջի իւրեանց, Փռանկուլն զարս արծակեաց զկնի Սուլտանին եւ ասէ. Չի՛նչ գործէք, զիա՛րդ փախչիք, դարձարուք ի կրունկս, զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ մեք զկնի սոցա խորտակեսցուք զսոսա: Եւ արարին այնպէս. եւ կոտորեցին զզօրսն Թորոսի, եւ զԹորոս սպանին, եւ ի վեց հազարացն՝ միայն հազար չորս հարիւր մարդ գերծաւ, եւ այլքն մեռան, եւ փախստականքն եկին ի Չավունդուրն:

Իսկ Փաթալու Սուլտանն կամեցաւ զալ մտանել ի Չավունդուր երկիրն, եւ աւերել զայն: Բայց Նուպար զօրապետն նստաւ յերկիրն Թորոսի, եւ առաքեաց առ Պապ զօրապետն զարս եւ ասէ. Դու ինքնին գիտես զի ահա կորեաւ զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ զայ ի վերայ մեր Փաթալու Սուլտան, մեզ յօգնութիւն հասիք: Եւ նա առաքեաց առ նոսա երկու հազար զօրս ի Չավունդուրն՝ յօգնութիւն Նուպարին: Իսկ Փաթալու Սուլտանն իբրեւ լուաւ թէ յօգնականս ետուն Նուպարին ի Կենաուզայ, դարձաւ յետս: Արդ ի զօրացն Պապայ որք եկին ի Չավունդուրն՝ երկու զօրապետք ապստամբեցան ի Պապայ, եւ եկեալ ի Լիչքին՝ զօրաժողով եղէն եւ կամեցան ունիլ զՊապ. եւ նա փախեալ անտի, եւ ասեն՝ մեք կառավարեմք գերկիրն. զայս իբրեւ լուաւ Տաւութ Պէկն՝ առաքեաց առ նոսա զԿօրկի զօրապետն 200ով եւ հաշտեցոյց զնոսա, եւ վերստին կացոյց զՊապ ի վերայ Նոցա, եւ զվերոյ յիշեալ Լեւազու առեալ աւարսն բաժանեցին ի մէջ իւրեանց:

Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցին, եկն լուր առ Պապ ի յՈւրդուվարայ, թէ Թուրքն վերստին զօրաժողով եղել առ ի զալ աւերել զԽափան: Յայնժամ խորհուրդ արարին ծերքն Կենաուզայ՝ զի մարդիքն գիւղօրէից բոլոր հաւաքիցեն ի երկու գիւղս, ի Կեսն վանք կոչեցեալ շինեն մինչեւ ի Կալեր, եւ ի կողմանցն Կալերու մինչեւ ի Մանլեւ եւ մինչեւ ցԱփքիս: Եւ իբրեւ ժողովեցին զամենեսեան զնոսա անդ, ի հետեւեալ աւուրն տեսին զի Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու Ուրդուվարեցոյ եւ որդին Շահիսլամին եւ ուրք հազար զօրք ընդ նոսա անցեալս առ նոսա ի յԱլանկեզայ սարոյն եւ եկեալս ի վեմն Պուղայ: Արդ՝ իբրեւ լուաւ Պապ զանցանելն Նոցա, ել ընդ առաջ Նոցա երկու հազարաւ, եւ ետես ընդ այն՝ զի զօրքն թշնամեաց բազումք են յոյժ, դարձաւ յետս. իսկ ժողովուրդք գիւղօրէիցն որք հաւաքեալք էին ի վերոյ ասացեալ տեղոջ, ամենեքեան անցին ի սարոյն Խաչպուլու ի հողն Չավունդուրին, եւ այլազգիքն յառաջ խաղացեալ եկին մինչեւ ի Դաշա տուն եւ զբոլոր գիւղորայսն քանդեցին:

Իսկ Տաւութ Պէկն իբրեւ լուաւ այնպիսաբարն գալն այլազգեաց, ել երկու հազար եւ ութ հարիւր արամբ, եւ էջ ի դաշտ անդր, եւ զայն լուեալ այլազգեացն՝ փախեան ի յՈւրդուվար: Այլ Տաւութ Պէկն իբրեւ լուաւ՝ թէ Պապ սակաւ ոմամբ է կացեալ, բարկացաւ յոյժ ի վերայ Նորա եւ ասէ. Միթէ չիցէ՞ բաւական զի փախեալ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ ել անտի Տաւութ Պէկն եւ եկն ի Կալերս, եւ կալեալ անդ զՊապ՝ տարաւ ընդ ինքեան, եւ անցեալ ընդ Խաչաօլու սարոյն՝ եկն յԻշկետ, եւ անդ գլխատեաց զնա, եւ զտուն Նորա ասար էառ եւ երեք օր Նստաւ յԻշկետ, եւ յետ երից աւուրց զնաց ի Գեմանցու դաշտն:

Եւ այլազգիքն իբրեւ լուան թէ Տաւութ Պէկն անցաւ ի Չավունդուրն, ել Սափի Ղուլին եւ որդին Ղազու եւ որդին Շահիսլամին երկոտասան հազարաւ, եւ անցին յԱլանկեզայ սարոյն ի Կենեուզն եւ զբոլոր գիւղորայսն այրեցին. եւ լուր էհաս Տաւութ Պէկին վասն այսր ամենայնի ի Չավունդուրն, զի յաւուրսն յայնոսիկ բնակեր Նա ի Ծափն. եւ ել չորս հազարաւ ի վերայ այլազգեացն, եւ եգիտ զնոսա ի Լիչքին որ է յայնկոյս Ղօզղօզ գետոյն: Իսկ Թուրքն բնակեալ էր ի Լչկին. իբրեւ տեսին զնոսա՝ ելին արտաքս եւ եկին ի Գողթ, որ է գետափն եւ ոչ ետուն անցանել զգետն. եւ սոքա աստի եւ Նոքա անտի մարտ եղեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ի 24 ժամ աւուրն, մինչեւ ի գալն Նոքա ի Ջիպանդ ի գլուխն դաշտուն: Եւ ի գիշերի Տաւութ Պէկն էանց ի Յալի ձորն: Եւ ի յառաւօտուն պահու, Նոքա իբրեւ տեսին թէ Տաւութ Պէկն ոչ է անդ, եւ ոչ ուստեք էր Նոքա այնուհետեւ երկիւղ, անցին ի Գուրամ, եւ եկին ասար հարկանելով զկողմանս Գուրամու՝ մինչեւ ի Մեղրայ: Արդ՝ մինչեւ եկեալ էր Նոքա ի Մեղրայ, մեղրացիքն վասն զի լուեալ էին զգալ Նոքա ութուտասան հազարաւ, ժողովեցան արք քաղաքին յերիս թաղս: Իսկ զօր այլազգեացն դիմեաց զառաջինն մտանել ի փոքրիկ թաղն, եւ սոքա ի վեր առին զկամուրճն, կալան զանցս գետոյն զիսուք եւ թուփանկովք, եւ Նոքա լքան անցանել զգետն: Եւ յայնմ վայրի որք մնացին ի փոքրիկ թաղն՝ լուրս առաքեցին արանցն Գուրհամոյ : Այլազգիքն դիմեցին ի մեր փոքր թաղն. ուստի մինչեւ ցերկու օր եթէ յօգնութիւն մեզ ոչ հասանիցիք՝ գերիմք ի Նոքանէ: Ես Ստեփաննոս Վարթանես Շահումբանես ի գիշերայն ելեալ զնացի ի Չավընդուր առ զօրապետն Պայինտուր, եւ յայտ արարի Նմա զամենայն Նեղութիւնս եւ զանձկութիւնս Մեղրացւոց, եւ Նա առժամայն հրաման տայր վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ Նա ամենայն զօրականացն. եւ եկին իմբեցան 2000 քաջ սպառազէն ի Չավընդուր եւ ի Գուրհամայ, եւ ել Նոքօք եւ զնաց բանակեցաւ այն գիշեր ի Մագրան ասանն, եւ Ստեփանն ընդ Նմա. եւ մերձ յառաւօտուն պահու՝ ելին կազմեցան եւ անցին զնացին ի կողմանցն Ափկու, եւ հասին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Յայոց տեսանէին՝ ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն Նոքա հասեալ յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին թէ Մեղրացիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զգետտ առնացի եւ զարդ պատերազմի. եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս Նոքա, առ ի երկեցուցանել զմեզ:

Արդ մինչ չեւ էին հասեալ օգնականքն Յայոց ի Մեղրի, քաջ եւ արի սպառազէնքն Մեղրացւոց գործ քաջութեան ի Նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալ յայնկոյս գետոյն յեղակարծումն ժամու՝ ի մէջ բանակի թշնամեացն, յարծակեցան եւ զբազումս ի Նոքանէ ի սուր սուսերի սատակեցին, մինչեւ եւ զորդին Շահ Իսլամին երկու հազարաւ ի փախուստ արկին ի յՈւրդուար քաղաք. այլ զի սակաւք էին՝ ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի:

Իսկ օգնականքն Յայոց իբրեւ գային ի մեծ թաղն Մեղրու հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի Նոքա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ արգելու զնոսա Պայինտուրն , որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ Նմա, եւ ասէ. բաւ լիցի մեզ

ուտել, մինչ չեւ իցեմք վանեալք ողորմութեամբն Աստուծոյ գթնամիսն մեր: Չի խորհուրդ եւ ջան էր նորա գործ պատերազմի փութով վճարել. վասն զի միով աւուրք յառաջ քան զայն, այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս գետոյն Երասխայ զօրականացն Թուրքաց՝ գալ օգնութիւն հասանել նոցա. եւ նոքա ի պատրաստի էին բազում գնդաւ գալ հասանիլ ի թիկունս նոցա: Ուստի վաղվաղակի հանդես ամեր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգեր կազմեր, եւ գնոսա յերիս գունդս բաժաներ, առ յիրաքանչիւր գունդ 860 սպառազէն վառեալ: Ապա ի վեշտասաներորդ ժամու աւուրն՝ մի գունդն իրախոյս բարձեալ մղիլ սկսաւ ի մէջ զօրացն Թուրքաց, յաջ եւ ահեակ կոտորելով. եւ այլ երկու գունդքն յաջմէ եւ ահեկէ զօրաց թշնամեաց՝ ձայն տուեալ զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, եւ ի 16 ժամէ աւուրն մինչեւ ց23 ժամն ի մէջ առին զբազմութիւն զօրացն անօրինաց, եւ հարին կոտորեցին ի նոցանէ աւելի քան զմտասան հազար այր. ի սոցանէն անկան յերեւելի անձանց Լեվազեցի Մուրում Քալանթարն եւ այլք բազումք, եւ մնացեալքն մազապուրծ անկան ի յՈրդովար քաղաք: Եւ ձերբակալ արարին զՈւրդուարեցի Յաճի Շափին, որ էր այր երեւելի ի մէջ ամենեցուն նոցա, եւ առին զամենայն զկահ զկարասի բանակի նոցա, զզէն զսուր եւ զամենայն գործիս պատերազմին, եւ զամենայն զառ եւ զաւար նոցա: Եւ եղև ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Խափանու:

Իսկ զՅաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, կամեր Պայիստուրն զօրագլուխն ածել զնա առ Դաւիթ. բայց իշխանք Մեղրացեայ աղաչեցին զնա թողուլ զՅաճին անդ առ նոսա. եւ նա շնորհեաց նոցա: Եւ եղին զնա ի պահեստի ի տան տեառն Ներսիսի: Եւ զօրականքն ամենեքեան զնացին իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց, եւ շինականքն Գուրհամայ դարձան զնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց, որք վասն ահի հենիցն անցեալք էին յերկիրն Չավնդուր, որպէս ի վերոյ ասացաք:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցաներ, եղբայրն Երվանու Խանին բազում զօրօք կուտեր առ ի զնալ յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, որ պաշարեցեալ էր ի յերեւան քաղաքի ի զօրացն Օսմանցուց. արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք ի յՈւրդովար քաղաք գայր հասաներ, ամենայն մահմետականքն քաղաքին յառաջ մատուցեալ բողոք բարձին զհայոցն Մեղրեայ, եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ նոսա, զի նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն այր քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զժառայսն իւր ի Մեղրի՝ կոչել առ ինքն զոմանս ի գլխաւոր իշխանացն, առ ի գիտել զպատճառն այնպիսոյ աղմկին. իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ զայն լսէին, տագնապէին վարանէին ի միտս իւրեանց: Ի միասին գային ժողովէին խորհուրդ խորհէին եւ ասէին. զի՞նչ արասցուք, զի թէ երթայցեմք՝ մեծ վտանգ է մեզ, եւ թէ ոչ երթայցեմք՝ վիշտ վտանգի է մեզ եւ ժողովրդեանս. վերջապէս վասն հասարակի օգտի հաճեցան ոմանք ի ծերոցն զվտանգ մահու յանձն առնուլ, եւ երթալ առ Խանն: Եւ իբր մտին սոքա ընդ ժառայսն Խանին ի յՈւրդովար, քաղաքացիքն առ հասարակ դիմեցին ի վերայ նոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ժառայքն Խանին ոչ ետուն թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի Խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ նոցա երթային մինչեւ ի դուռն Խանին. եւ իբրեւ յանդիման եղեն նմա, սկսան քաղաքացիքն աղաղակել վերստին եւ ասեն. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսն, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն Խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի անէին նմա՝ թէ մեք զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք, եւ ոչ ումեք մեղաք, այլ դոքա բազում զօրս կուտեցին եւ զբազում գիւղորես մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին. ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան բնաջինջ անել զմեզ, եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ դարձաք դոցա եւ ի բաց վանեցաք. եւ արդ՝ հարց ցոյսա թէ զի՞նչ մեղաք, զո՞ սպանաք, ու՞մ ընդդէմ դարձաք արթունեաց, զի դոքա եկին պաշարեցին զմեզ եւ կամեցան ջնջել զմեզ: Յայնժամ ասէ Խանն ցՈւրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ

Ելանելի վերայ ևոցա առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ առ այն պատասխանի: Ապա ասէ ցնոսա Խանն. Ո՞վ եղել ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ ևոցա: Եւ նոքա ասեն Սափի Ղուլին Լվագեցի՝ որդին Մանիչարի, եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդին Շահ Իսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Ղուլին, խրատեաց զնա խստագոյն գանիւք, եւ Էառ ի ևոցանէ զտուգան, եւ զՄեղրացիսն արծակեաց խաղաղութեամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց զնաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զհաշտութիւն ընդ Մեղրեցիսն եւ ինդրեցին արծակել ևոցա զՅաճի Շափին, եւ նոքա Էւս ինդրեցին ի ևոցանէ արծակել զգերիսն, զորս ի գիւղորէին ըմբռնեցին, եւ յանձն առին արծակել զնոսա: Յայնժամ գրեցին Մեղրացիքն առ զօրագլուխսն Ագուլեցւոց, որպէս զի ընկալցին ի յՈւրդովարեցւոցն զԵօթանասուն անձիս Յայոց գերեցեալս ի ևոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արծակեսցեն զՅաճի Շափին, եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արծակեցին զՇափին, եւ եղել այնուհետեւ խաղաղութիւն ի մէջ ևոցա:

Բ

Ա.- Արդ՝ եկեալ Դաւիթ Պէկն ի Խափան 412 արամբ բանակեցաւ ի տեղին որ կոչի Իջդէփէ, եւ անդ մարտեաւ զառաջինն ընդ Ղարաջօռու կոչեցեալ Թուրքաց, եւ յաղթեաց ևոցա: Եւ ապա եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնիեր, եւ կոչեաց առ ինքն զառաջնորդն Տաթեու՝ զԿիրակոս վարդապետն, եւ զԳաբրիէլ վարդապետն, եւ ժողովեաց ի վերայ իւր զարսն տեղոյն, եւ ասէ՝ թէ եկեալ եմ աստ առ ի բառնալ զԹուրքն ի միջոյ. եւ զնացեալ Եհար զգիւղորէսն Թուրքաց, եւ բերեալ զինչս եւ զստացուած ևոցա՝ եկեր:

Բ.- Եւ զայն տեսեալ երեսունւերկու ճիւղանշիրն կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, եկին միաբան ի միասին ի Շնիեր՝ ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա Էւս ժողովեալ առ ինքն զարսն Շնիերու, ել ընդ առաջ ևոցա ի յիջդէփէ, եւ անտի ետես զգօրս թշնամեացն իբրեւ զվէշտասան հազարս, եւ ընդ ինքեան առեալ զարս սպառազէս 400, յուսացեալ յԱստուած՝ գոչեցին առ Նա, եւ հարեալ ի դիմի ևոցա յաւուրս երիս՝ խորտակեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ինչ ևոցա, զգէն եւ զերիվարս ևոցա: Յետ այսորիկ առաքեաց Նա զՄիսիթար զօրապետն իւր ի շէսն որ կոչիւր Զուրդլար. եւ եկեալ նորա Եհար կոտորեաց զամենայն բնակիչս նորա զայլազգիս, եւ Էառ զամենայն ինչս ևոցա եւ դարձաւ:

Գ.- Ընդ այնու ժամանակաւ Էր ոմն Մելիք Տաթեու ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, յետոյ ուրացեալ զՔրիստոս հանդերձ տամբն իւրով՝ կոչեցաւ Պաղեր, եւ որդիք նորա ամենեքեան եղեն Շահ Ղուլի: Սա ժողովեալ զարսն Տաթեու առ ինքն եւ կանգնեալ անդ ամուրս, խորհեր տալ պատերազմ ընդ Դաւիթ Պէկին: Իսկ նորա լուեալ զայն ամենայն, ել վաղվաղակի ի վերայ նորա ի պատերազմ, եւ պաշարեալ զամուրս նորա՝ յետ երկուց աւուրց Էառ զայն, եւ կալեալ զնա Էած ի Շնիեր, եւ զամենայն ստացուածս նորա: Եւ հրամայեաց նմա զաւուրս երկոտասան, ի մէջ եկեղեցւոյն, յանդիման ամենեցուն, ասել այսպէս բարձր ձայնիւ թէ՝ Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վա՛յ ուրացողին. եւ ապա Եհատ զգլուխ նորա: Եւ ինքն եկեալ Նստաւ ի Տաթեւ:

Դ.- Արդ՝ զայս ամենայն իմացեալ ամենեքեան որք բնակեալք էին ի Չաւնդուրն, զառաջինն եկն առ Նա Թորոս զօրապետն, եւ ընդ նմա հնգետասան այր: Եւ ետ նմա զիշխանութիւն զօրապետութեան եւ առաքեաց զնա, եւ ընդ նմա զՊայնտուր սպարապետն ի Չաւնդուր: Յետ այնորիկ դիմեցին առ Նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ Մելիքին Ջուղայու, որ եւ կոչի հին Ջուղայ՝ ի Գողթան գաւառի, եւ որդիքն Տիլէնչի մականուանելոյն, եւ սոքա ամենեքեան գային խառնէին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւիթ Պէկին, իբր երկուս հազարս արանց զօրաւորաց: Գրեաց Դաւիթ պէկն Նաեւ առ Մելիք Փարսադան եւ առ փեսայ Նորա տէր Աւետիսն՝ գալ ի յօգնութիւն ինքեան: Վասն զի զայն ամենայն լուեալ եւ տեսեալ Պարսիցն, որք շուրջ էին զնոքօք կուսակալք Նաեւ կուսակալն Խափանու, Խանն Պարկուշատու՝ որ կոչի Բաթալի Խան, եւ Խանն Ղարադուզ երկրին. սոքա ամենեքեան եկեալ ի միասին, ելին ի վերայ Չաւնդուր գաւառին՝ ութ եւ տասն հազարաւ, յաւուր քառասնորդաց պահոց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին:

Ե.- Իսկ Յայոցն յուսալով յողորմութիւնն Աստուծոյ ի զիշերի յարութեանն Զրիստոսի դիմեալ ի վերայ բանակի Նոցա՝ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զբանակն, եւ զայլսն փախստականս արարին: Յետ այնորիկ եկին մելիք Փարսադան, եւ տէր Աւետն ի յողջոյն Դաւիթ Պէկին: Իսկ Նորա բարկացեալ ի վերայ Նոցա, եւ ասեր՝ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ, եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհեր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ, եւ էին Նոքա զաւուրս հնգետասան ի բանտի անդ:

Զ.- Եւ դէպ եղել յաւուրսն յայնոսիկ, Յօհաննէս (պետն Գուգարացւոց) գալ ի կողմանս յայնոսիկ՝ յիսուն եւ վեց հազար հայագունդ զօրօք, պաշարել զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարել առնուլ զայն ի Թուրքաց, զայ ի Շնհեր եւ գտանէ անդ զտէր Աւետն եւ զանէր Նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ Դաւիթ Պէկին ի Յալիծոր: Եւ ինքն եկեալ ի Տաթեւ՝ առնու զգանձն Դաւիթ Պէկին եւ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկին ընկալեալ զՄելիք Փարսադան՝ կացոյց զնա յիւրում կարգի զօրապետ ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց: Եւ զտէր Աւետն ի վերայ չորեքհարիւր քառասնից: Եւ զնոսա եւ զամենայն զօրս իւր կուտեալ՝ ել զնաց Նա ի Ղարաչիմէն եւ բանակեցաւ անդ, եւ անտի հրեշտակս արձակեաց ի Չաւնդուր, ի Մեղրի եւ ի Կենաուզ, գալ ժողովիլ առ Նա, եւ եկին հասին զօրապետքն յամենայն կողմանց:

Է.- Բայց Թորոս սպարապետն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ ժողովեալ զնոսա անտի՝ ել զնաց Նա ի վերայ Ասլամազ Ղուլին, եւ մատուցեալ պաշարեաց զամուրս Նորա, եւ դժուարացաւ առնուլ զնա, զի էր բարձրաբերձ եւ անառիկ յոյժ: Եւ յետ երկուց աւուրց բախելոյն զայն, դիմեալ ի վերայ Միսիթար սպարապետն եւ տէր Աւետիսն, մօտեցան ի պարիսպ անդ: Իսկ Նոքա քարածիգ եղեալ ի վերուստ անտի մերժեցին զՄիսիթարն. բայց տէր Աւետիսն խաբանօք ելեալ ի բերդն՝ կալաւ զոստիկանն. եւ յայսմիկ Նուագի ի չորս կողմանց զեղանիլ սկսան զօրքն Յայոց, եւ հարին կոտորեցին զզօրս ամրոցին, եւ ի նմին աւուր մեռան ի Թուրքաց չորս հազար. իսկ ի Յայոց՝ սակաւ ոմանք: Եւ անտի զնաց ի Սիսան գաւառ, եւ անդ կալեալ կոտորեաց զիշխանս Թուրքաց: Եւ եկեալ պաշարեաց զմեծագոյն եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ Էառ զայն յետ չորից աւուրց, ի տօնի Ծաղկազարդին:

Ը.- Եւ եղել յետ այնորիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Պարկուշատու, եւ ինքն մնաց սակաւութի Սիսան գաւառի: Եւ ել ի վերայ Նորա Խանն Նախիջեանու չորեքտասան հազարաւ ի պատերազմ, եւ անկան ի նմին պատերազմի ի Յայոցն իննհարիւր այր: Եւ անտի եկն Դաւիթ Պէկն ի Յալիծոր, եւ ժողովեալ զարսն տեղւոյն՝

գնաց ի Շիշկետ, եւ անդ ի չարախօսելն զՊապայ զօրա պետին՝ եհատ զգլուխ նորա: Եւ անտի գնաց ի Չաւնդուր, անդ եւս զօրաժողով լեալ, եւ առեալ ընդ իւր զզօրսն՝ գնաց ի վերայ Թուրքին, եւ հարին կոտորեցին Շահայպակլու գիւղորեսն, եւ զինչս նոցա առեալ՝ եկին ի դաշտն Կումանու:

Թ.- Եւ այր եկն առ Նա, եւ ասէ. Ահա Թուրքն խափանու, Ուրդուարու, Թավրիզու եւ Ղարատաղու քսան եւ ուրն հազարաւ դիմեալ գան կամ ի Մեղրի եւ կամ ի Կենաուզն: Իսկ նորա լուեալ զայն՝ վաղվաղակի ժողովեաց զամենայն զօրս իւր եւ եկեալ բանակեցաւ ի Կալեր. եւ ընդ այզն ընդ առաւօտն եհաս ի Լճկին, եւ սկսաւ պատերազմս. եւ իբր եանց օրն՝ թողեալ անդ զԹուրքն՝ եկն ի Փուխուրութայ սարն, եւ անտի ի Յալիճոր: Յայնժամ սկսաւ Թուրքն հարկանել զգիւղորայսն, կոտորել եւ ի գերի վարել, մինչեւ ի գալ նորա, եւ պաշարել զՄեղրի. եւ յետ հինգ աւուր պաշարմանն՝ առին զփոքրիկ թաղն: Յայնժամ հրեշտակս արձակեցին ի Կալեր, զօրապետացն, գալ օգնութիւն հասանիլ ինքեանց: Եւ ել գնաց զիշերայն Ստեփաննոս Շահում Չատայն ի Չաւնդուր, եւ ժողովեալ անտի զամենայն զօրս տեղեացն՝ յառաւօտուն պահու հասին արանցն Մեղրու, եւ հարին կոտորեցին զամենայն զբանակն Թուրքաց, եւ թափեցին ի նոցանէ զամենայն գերեալսն, եւ կալան զգլխաւորն նոցա. եւ առին զբոլոր բանակ եւ աւար բազում յոյժ: Չայս մեծ բարութիւնս արար Ստեփաննոս Վարդանես Շահումբանես, որոյ զփոխարենն հատուցէ նմա Աստուած: Ուստի եւ Դաւիթ Պէկն ըստ արժանեացն փառաւորեաց զնա, տալով նմա զերկիր եւ զիշխանութիւն երից Մելիքաց, որպէս զի նա միայն իշխեսցէ եւ դատեսցէ զնոսա:

Արդ՝ իբրեւ զայս ամենայն յաջողեաց նոցա Աստուած, կոչեալ Դաւթի զզօրագլուխսն իւր՝ առաքեաց զնոսա ի Ղազանկուլու սարն, ի վերայ թուրքմանաց. եւ գնացեալ անդ զիշերայն՝ անկան ի վերայ ամենայն բնակչաց երկրին, եւ կոտորեալք զնոսա՝ առին զամենայն ինչ նոցա, վեց հազար երեքհարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն զայլ անասունս նոցա: Եւ մինչդեռ զհետ մտանէին փախստեիցն՝ պատահեցաւ միայնակ Մխիթար հազարապետն առաջի թշնամեացն, առ որ քարածիգ լեալ՝ կալան. իսկ նա աղաղակել սկսաւ՝ թէ Թուրքն տանին զիս: Եւ իսկոյն աճապարեալ տեր Աւետին՝ թափեաց ի ձեռաց նոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւար՝ դարձան ի Յալիճոր առ Դաւիթ, որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ եղել յոյժ: Եւ յետ տասն աւուր՝ դարձեալ առաքեաց զզօրսն ի լերինս Կասպելու, ի վերայ Թուրքմանին, որք գնացեալ հարին եւ զնոսա անդ, եւ առին զինչս նոցա եւ զանասուն 900, եւ դարձան ի Յալիճոր: Եւ յետ վեց աւուր՝ առաքեաց զնոսա ի վերայ բնակչաց զաւառին Պարկուշատու: Բայց զի Մխիթար հազարապետն խռովեալ էր ընդ տեառն իւրոյ, իբրեւ գնացեալ զօրքն հարին զբնակիչս երկրին, եւ ել Բաթալի հասն ընդդէմ նոցա, Մխիթարն փախեաւ: Իսկ հասն կրճատեալ կոտորեաց ի սոցանէ 200 այր, եւ կալեալ զպարոն Ստեփանն ածին կապեալս ի Պարկուշատ քաղաք: Եւ զայն լուեալ Դաւթի՝ սրտմտեցաւ յոյժ ի վերայ Մխիթարայ, եւ հրամայեաց հատանել զգլուխն, այլ միջնորդեալ ոմանց՝ դարձուցին զվճիռ մահուանն: Իսկ պարոն Ստեփանն իբրեւ ածեալ եղել ի Պարկուշատ՝ գտաւ անդ ոմն բարեսէր թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ լուեալ զայն Դաւթի՝ ուրախ եղել եւ հրամայեաց երկու օր հանդիսութիւնս առնել: Նաեւ որդւոյ Մելիք Փարսադանին Պալի զօրապետին գլուխն հատեալ էին, բայց ոչ զբոլորն, այլ մինչեւ ցկես ուլանն, եւ նա այնպէս զգլուխն ի վերայ իւր կալնլով՝ եկեալ եհաս ի տուն իւր զկնի չորից աւուրց: Եւ ոչ մեռաւ, այլ կենդանի է մինչեւ ցայսօր:

Յամի Տեառն 1724 եւ ի թուոյն Յայոց ՌՃՅԳ, Ահմետ Սուլտանն Օսմանցոց, որ բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյ ովկիանու մինչեւ ցեգիպոոս եւ ցԼուրիկէ եւ մինչ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Յայոց եւ զայլ բազում աշխարհս եւ

զթագաւորութիւնս, իբրեւ լսեր զվտարումն Պարսից արքային ի յաթոռոյն, խորհեցաւ յինքն գրաւել զտերութիւնն զայն: Ուստի հրաման ետ իշխանի զօրուն՝ զօրաժողով լինել յամենայն աշխարհաց, եւ զալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զքաղաքս Նոցա: Եւ նա ըստ հրամանի արքային ել ի վերայ Պարսից անթիւ անհամար զօրօք, ի կողմանս մեծին Յայոց, որ ի վիճակին Պարսից: Եւ ուր ուրեք հասանէին՝ սատակէին զամենայն դիմակացս իւրեանց, եւ դառնային բազում աւարաւ ամենայն զօրքն ամ ըստ ամէ, մինչեւ ի լնուլ զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ զերեաց՝ ի Յայոց եւ ի Պարսից: Բայց ո՞ր կարէ պատմել զաղետս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն զերչաց Նոցա, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած: Արդ սոքա իբրեւ այսպէս զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ առեալ զմայրաքաղաքն Երեւան՝ ի սուր սուսերի մաշեցին զամենայն բնակիչսն:

Ժ.- Ապա յամի Տեառն 172(6) եւ ի թուոյն Յայոց ՌՃՅ(Ե) դիմեցին զալ հասանիլ յաշխարհն Սիւնեաց՝ որ այժմ կոչի Խափան. յայնժամ ամենայն բնակիչք աշխարհի զատան անջատան ի Դաւիթ Պէկէն, եւ եղեւ անձնատուրք Օսմանցոց, եւ մնաց միայն Դաւիթ տասնւեւօթն սպառազինօք ի Յալիճորոյ անապատն, եւ ընդ նմա երեք վարդապետք, երեքտասան քահանայք, զիտ զնացին Նորա Նաեւ տեր Աւետն եւ Մելիք Փարսադան:

ԺԱ.- Եւ ժամանակ ինչ կացեալ անդ, եւ յերեքտասաներորդ աւուր քառասնորդաց պահոց եկին հասին ի վերայ Նորա Պէքիր Փաշայն եւ արապ Ալի Փաշայն, ընդ ինքեանց առեալ Նաեւ զԲաթալի Խանն եւ զամենայն զթուրքս եւ զՅայս Խափանու եւ Պարկուշատու, զՅայսն Չաւնդուրու եւ Մեղրու, զթուրքսն Ղարաչօռլու, Փիսեանու, Եւայլն, իբր վացուն հազարս սպառազինաց, եւ բանակեցան հանդէպ Յալիճորոյ: Իսկ որք ընդ Դաւիթ էին հարիւր վաթսուն զպառազէն՝ եկին ի գետափն Յալու ձորոյ, եւ յիսուն մի ի Նոցանէ ճակատեցան ընդդէմ բանակի Նոցա. բայց յետ երկուց աւուրց՝ թուփանքաւորքն Յայոց անցին որք ընդ Օսմանցոցն էին, խրամատեալ զսոսա դիմեալ մտին ի շէնն: Յայնժամ Դաւիթ եւ որք ընդ իւրքն էին՝ դիմեալք ամրացան ի յամուրն անապատին, եւ անտի մարտ եղեալ կռուէին աւուրս հինգ, եւ անկանէին ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն երեք հարիւր կամ չորս հարիւր մարդ: Ի սոցանէ հազիւ մի ոք: Եւ ի յաւուրն վեցերորդի, որք ի Ներքս էին՝ կարգեցան կազմեցան պատրաստեցան եւ առեալ ընդ ինքեանս զԱջ սրբոյն Մինասայ՝ ելին արտաքս. իսկ որք ի Ներքս մնացին եպիսկոպոսք, քահանայք եւ կուսանք ամենեքեան մտեալ յեկեղեցին՝ առ Աստուած զոչէին, եւ հնչեցուցանէին զզանգակսն. եւ ի յուրեքորդ ժամու աւուրն՝ սոքա յանկարծակի գազանաբար յարձակեցան ի վերայ ամենայն բանակի Նոցա, յաջ եւ ահեակ կոտորելով դրդեցին զբոլոր բանակն Թուրքաց, եւ սկսան փախուստ առնուլ ի սոցանէ, եւ զայն տեսեալ՝ ելին արտաքս Նաեւ տեր Աւետիսն եւ Միսիթար զօրապետն, եւ զիտ մտեալ Նոցա՝ հասանէին հարկանէին եւ ցրուէին զնոսա, մինչեւ ոչ մնալ երկու ի միասին. եւ յաւուր յայնմիկ տապաստ արկին ի Նոցանէ երեք տասան հազար սպառազէն, եւ առին զբանակ Նոցա, եւ հարիւր քառասուն եւ ութն դրոշակ, եւ մեռան ի սոցանէ յոյժ սակաւ ոմանք:

Ահա այսպիսի մեծամեծք են զործքն Աստուծոյ, ապրեցուցանել ի ձեռն սակաւուց՝ ի բազմութենէ բիւրաւոր հեծելոց, զի յաղթութիւն պատերազմի ի ձեռս Աստուծոյ Է, եւ ում կամի՝ նմա շնորհէ. արդ՝ եթէ անհաւատից եւ բարբարոսաց շնորհէ սակաւութի յաղթել բազմաց, ապա ո՞րչափ եւս բարեպաշտ քրիստոնէից, որք հաւատով դիմեն առ նա:

Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ թէ Աստուած օգնական է իւր, ինդրէր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցոց, եւ առաքեաց առ Խանն Տուզալի Զեզում զՄիսիթար

հազարապետն եւ գտեր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ ասէ. Ե՛կ միաբանեալ տացուք պատերազմ ընդ Օսմանցոց: Եւ եկեալ գտին զԽանն ի շէնն Քուրդաշեան, եւ պատմեցին նմա զբանն. բայց նա երկեալ առնել զայն. իսկ եղբայր Նորա Խանն Լեքազում ջանայր հաւանեցուցանել, եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին, զօրքն Օսմանցոց եկեալ լցին զդաշտն Կեչեւանու: Եւ ասեն Մխիթարն եւ տեր Աւետն ցիսանն. Դիմեսցուք ի վերայ Նոցա: Բայց նա երկեալ, եւ ոչ կամեցաւ զալ. յայնժամ սոքա վաթսուն եւ վեց արամբն սակաւ ինչ պատահեալ Նոցա՝ անցին գնացին, եւ զօրքն Օսմանցոց մտին ի Մեղրի, քսան եւ երկու հազար վառեալք: Եւ իբրեւ ընդ երեկս եղել՝ Մխիթարն եւ տեր Աւետն չորս արամբ եկին ի յայգեստանս Մեղրու եւ ժողովեցին զամենայն փախստեայնս Մեղրացոց անդէն. Խանն եւս առաքեաց յիսուն վառեալ, եւ զիւրեանց զօրսն եւս եղին ի դարանի ի գլուխն Մեղրայ, եւ ինքեանք սակաւուք ի գիշերի մտին ի Մեղրի. եւ զօրացն պատուեր տուեալ էր Նոցա, զի ընդ լուսանալն՝ դիմեսցեն ի քաղաք անդր, եւ իբրեւ առաւօտ եղել, իւրեանց զօրքն ոչ հասին, բայց Օսմանցոցն իմացեալ զայն ամենայն, հեծան պատրաստեցան, եւ սկսան մեկնիլ ի քաղաքէն. եւ Մխիթարն, տեր Աւետն, եւ որք ընդ Նոսա՝ սկսան ի ներքս հարկանել զվիրաւորս ի յՕսմանցոց, եւ հարին սատակեցին զհարկահանն: Եւ յայսմ վայրի որ ի ներքս, որ արտաքս ի դարանին, հասանէին հարկանէին զՏաճիկսն եւ վանէին: Բայց զի զօրքն Յայոց, որոց սպասէին, ոչ ժամանեցին, ասեն ցիսանն. Ե՛կ ընդ մեզ, գնացեալ առցուք ի յուզունապատ զանցս Նոցա: Ի յայն բան հասին զօրքն Օսմանցոց, եւ Խանն փախեալ, եւ սոքա կալան զանցս Օսմանցոց, եւ Նոքա նեղեալ ի յերասխն դիմեցին՝ անցանել, եւ սոցա ի վերայ հասեալ՝ զբազումս ի գետն հեղծին եւ զբազումս առ ետեղ սատակեցին: Եւ անտի դարձեալ գան ի Մեղրի, եւ գտանեն անդ զանհամար կառափս Թուրքաց, եւ զանթիւ ինչս Նոցա՝ ձիս, ջորիս, իբր չորս հարիւր տաղանդոյ ինչս: Չբեռն հարկահանին բացին եւ գտին անդ երեսուն եւ երկու հազար թուրքս հարկաց: Եւ զԴաշդաց Նորվէլն սպանին վասն ուրանալոյն զՔրիստոս: Ապա յետ այսորիկ իբրեւ ժամանակ ինչ էանց, եկն եւ եհաս ասպատակիչ Փաշայն, եւ բանակեցաւ ի Բեղ գեղն, մի շաբաթ, եւ զոչ ինչ կարաց առնել: Եւ սոքա ի գիշերի միում հասին ի վերայ Նոցա, հարին կոտորեցին եւ զՓաշայն փախստական արարին:

Յետ այսորիկ ուրն հարիւր օսմանցի եկին ի Պարկուշատ, առ ի գնալ ի Տաթեւ: Չայն լուեալ սոցա՝ գիշերայն գնացեալ բանակեցան ի լեռն, որ կոչի Օթուգեարաթ, եւ կալան զճանապարհս Նոցա, եւ ի յառաւօտուն պահու, իբրեւ հասին անդ, պատահեալ Նոցա՝ առին զամենայն ինչս Նոցա եւ սպանին ի Նոցանէ իբր երեսուն եւ վեց սպառազէն, եւ զժօթն այր եւս գերեալ բերին ի Յալիճոր: Ապա միւս այլ եւս զօր եկն Օսմանցոց, եւ բանակեցաւ ի գեղ մի Թուրքաց, մերձ ի Մանլեւ, զնոսա եւս ի գիշերի ի վերայ հասեալ կոտորեցին, եւ միայն գերկուս ի Նոցանէ կենդանի բերին ի Յալիճոր:

ԺԲ.- Արդ՝ իբրեւ ետես Դաւիթ Պէկն յամենայն ուրեք զթշնամիսն իւր առաջի իւր վանեալս, առաքեաց Շահ Թամազին երկուս բեռնս գլխովք սպանեցելոց: Իսկ նա եւս առաքեաց սմա մի Նժոյգ ձի, մի խաչալամ եւ իւրաքանչիւր զօրապետացն մի մի վերարկու, եւ զիշխանութիւն հատանելոյ զդրամ: Գրեաց նաեւ զհրովարտակ եւ ասէ. Որքան Խանք գոն ի կողմանսդ յայդոսիկ՝ գլխաւորն լիցի Դաւիթ Պէկն, եւ գնացեալ ի բաց հանցէ զՕսմանցին յերկրէն իւրմէ: Յայնժամ եկեալ կալաւ զՄեղրի, եւ առեալ զզօրսն Մեղրու եւ Չաւնդրու՝ գնացեալ բանակեցաւ ի շէնն Կեչիվանու, եւ առաքեաց զզօրապետսն ի վերայ Ուրդովարու: Եւ սոքա գնացեալ հասին ի վերայ քաղաքին, ի ժամ գիշերոյ, եւ հարին ի Նոցանէ իբր երեք հարիւր այր. եւ մնացեալքն փախեան եւ գնացին, բանակ առեալ բանակեցան արտաքոյ քաղաքին. եւ սոցա առեալ զաւարն եւ արկին սեղանս՝ զի կերիցեն եւ արբցեն: Յայնժամ վերահասեալ Դաւիթ բարկացաւ ի վերայ Նոցա եւ ասէ. Օսմանցին բանակ առեալ բանակի անդէն, եւ դուք նստեալ ուտեք

Եւ ըմպէք: Եւ Լոցա թողեալ զուտելն՝ դիմեցին ի վերայ Օսմանցոց: Իսկ Լոքա զառաջինն իբրեւ տեսին, գիտացին թէ զօրն Պարսից Է եւ յարձակեցան ի վերայ սոցա. եւ իբրեւ զփորձ առին եւ գիտացին թէ այն Է զօրն Դաւիթ Պէկին, փախեան եւ եկին սոքա ի Դաշտուն, եւ արք տեղւոյն այնորիկ փախուցեալ անկան Ագուլէս քաղաք Յայոց: Իսկ տեր Աւետիսն եւ Միսիթար սպարապետն հարեալ եւ փախուցեալ զՕսմանցին, առին ի Լոցանէ զբազում ջոկս ձոց եւ ջորեաց: Եւ անտի եկին Միսիթարն եւ տեր Աւետիսն ի յԱգուլէս, իսկ արքն որք պահէին զմեծ դուռն քաղաքին, իբրեւ տեսին զնոսա՝ փախեան. եւ սոցա գնացեալ ի վաճառատեղն քաղաքին՝ գտին զհարկահանն Օսմանցոց փախուցեալ, եւ գնացեալ անտի բանակեցան ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյ, եւ անտի տեսին արտաքս ամբոխ շփոթի. եւ ձի կալեալ երկու ոմանք ի Լոցանէ եկին արտաքս, եւ գիտացին զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զոմն գերի վարեր, եւ պնդեցան զհետ Լորա, եւ Լորա թողեալ զգերեալն՝ փախեալ: Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին զի Դաւիթ Պէկն Եւս Եմուտ յԱգուլէս, եւ եկին առ Լա. եւ Լա իւրաքանչիւրոցն զգեցոյց զմի մի պատմուճան. եւ վերստին դարձան բանակեցան ի սուրբն Թովմաս. իսկ արք քաղաքին եկեալ համբուրեցին ամենեքեան զձեռն Դաւիթ Պէկին՝ ըստ սովորութեան Լոցա: Եւ իբրեւ եկն մելիք Մոսին՝ որ տիրեր ի վերայ քաղաքին, եւ յանդիման եղել Լմա, ասէ Դաւիթ ցարս իւր. Յատէք զգլուխ դորա ի գիշերիս յայսմիկ, զի այր նենգաւոր Է դա: Բայց մելիք Փարսադան արգել զայն, եւ ասէ՝ Ոչ Է այնպիսի ոք սա: Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ զաւուրս տասն, եւ յայսմիկ միջոցի Օսմանցին երիցս դիմեաց ի վերայ Դաւթի, եւ երիցս խորտակեցաւ ի յանյաղթելի քաջ զօրաց սորա: Ապա յետ այսորիկ արքայն Պարսից Շահ Թամաս առաքեաց յօգնութիւն Դաւթի զերիս Խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին եւ խորտակեցաւ ի սոցանէ: Սակայն իշխանքն Ագուլէսի ծածկապէս դաշնադիր էին ընդ Օսմանցոց, եւ սոքա ոչ գիտէին. եւ յետ երկուց աւուրց՝ եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցոց ի դաշտն Մարադու, եւ բաժանեցան յերիս առաջս: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ Լոքա Եւս բաժանեցան յերիս առաջս, Խանքն Պարսից ի մի կողմն, տեր Աւետիսն եւ որք ընդ Լմա էին՝ ի միւս կողմն, այսինքն՝ ի կողմն Երասխու, եւ մնացեալ զօրքն Յայոց ի մէջ երկուցն: Արդ իբրեւ իմբեցան ի պատերազմ, Խանքն Պարսից փախեան յերեսաց Օսմանցոց, բայց զօրքն Յայոց պինդ կացին հարին եւ վանեցին զՕսմանցին, եւ իբրեւ փախստականս արարին զնոսա, եւ ապա պնդեցան զկնի Խանիցն (մինչդեռ փախստեայ երթային Լոքա ի Թավրեզ), հասին Լոցա եւ դարձուցին զամենայն զօրս Լոցա, եւ բերին ի յԱգուլէս. բայց երկու Խանքն փախեան: Իսկ սոցա հասեալ կալան զերկուս տիկնայս Լոցա, հանդերձ քսան եւ երկու աղախնեօք եւ ծառայիւք Լոցա, եւ առաքեցին զնոսա ի Յալիձոր: Արդ՝ յետ այսորիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին, արքն Ագուլէսի եւ Մելիք Մոսին զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարեալ՝ գրոհ տուին ի մէջ քաղաքին եւ արձակել սկսան ի վերայ զօրացն Դաւթի թօփս: Իսկ Լոցա իննայեալ ի Լոսա (վասն զի ամենայն քաղաքացիքն էին հայ, եւ ոչ ոք այլազգի գոյր անդ), խուսափեցին ելին արտաքս քան զքաղաքն, եւ մինչդեռ ի ներքս սոքա պաշարեցեալ էին, ասէ Մելիք Փարսադան զգօրսն. Մի՛ ինչ արձակէք հրացանս, զի ահա քաղաքապետն ելանէ արտաքս: Եւ իբրեւ ել քաղաքապետն, այսինքն՝ Մելիք Մոսին արտաքս, սոքա հարեալ սպանին զնա թոփով: Եւ անտի չուեցին զնացին ի գիւղ մի Թուրքաց, ուր էին հազար երեք հարիւր ոչխար սպանդանոցի Ագուլեցոց. զամենեսին զնոսին ածին ի Մեղրի: Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի վերստին եկին յԱգուլէս, եւ հարին որ ինչ էր արտաքոյ քաղաքին, եւ գնացին ի Մեղրի, եւ անտի անցին զնացին ի Յալիձոր, եւ բանակեցան անդ:

Արդ՝ իբրեւ եկին ի Յալիձոր, առաքեաց Դաւիթ Պէկն զտեր Աւետիսն առ զօրականսն, որք էին ի Չաւնդուր. իսկ Լոքա մերժեցին զԴաւիթ եւ ոչ լուան Լմա: Եւ Լորա եկեալ ծանոյց Դաւթի զապստամբիլն Լոցա ի Լմանէ, եւ թէ ո՛րպէս կացուցեալք են ի վերայ

ինքեանց գկառավարս Օսմանցոց: Յայնժամ հրամայեաց Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխացն իւրոց երթալ կալնուլ եւ կապեալս ածել զնոսա առ ինքն: Եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ զնացեալ հարին եւ կալան զօրականս եւ զՕսմանցի ոստիկան կառավարն նոցա, եւ ածին ի Յալիձոր առ Դաւիթ. եւ նոքա մատուցեալ առաջի նորա՝ երդմնի եղեն նմա թէ այսմիտե տէր թեզ հնազանդիմք յաւիտեան: Եւ նորա հաւատացեալ նոցա՝ զերկու զօրականս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տեր Աւետին, զի ի ներքոյ իշխանութեան նորա լինիցին: Եւ նորա առեալ տարաւ զնոսա ի Չաւնդուրն եւ արձակեաց զնոսա ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ իբրեւ չորք աւուրք ի վերայ անցին, ելին Բաթալի Խանս, եւ զօրքն Օսմանցոց, եւ հարին զերիս գիւղս Յայոց ի գիշերի, եւ կալեալ զերիս զօրապետս՝ ածին ի Պարկուշատ. եւ յետ երկուց աւուրց, իբրեւ լուաւ տեր Աւետիսն՝ ժողովեաց զօրսն իւր, եւ զնացեալ ի գիշերի եհար զնոսա, եւ կալաւ զերկու թուրք զօրականսն, եւ զամենայն ինչս նոցա եւծ ի Չաւնդուր:

ԺԳ.- Եւ ի ժամանակի յայսմիկ մեռաւ Դաւիթ Պէկն խաղաղութեամբ ի տան իւրում, յամի Տեառն 17(28) եւ ի թուին Յայոց ՌՃ(ՅԷ) ի յամսեանն :

ԺԴ.- Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն ամենեքեան միաբանեալք կացուցին ի վերայ ինքեանց իշխան զՄխիթար զօրագլուխն: Բայց զկնի միոյ տարւոյ, վասն զի զօրականք միմիանցն ոչ հպատակեցան, ուստի Օսմանցին եկեալ Էառ զբերդն Դաւթի, եւ զերի վարեցին զամենայն բնակիչսն նորա. իսկ Մխիթարն փախուցեալ ի նոցանէ՝ զնաց վերստին զօրս զումարեալ ի Յայոց եւ Թուրքաց, վերստին խորտակեաց զՕսմանցին, եւ դարձոյց յետս զքաղաքսն եւ զամուրս ի նոցանէ: Էառ եւ զՈւրդուար քաղաքն եւ կոտորեաց զամենայն որ ինչ էր ի նմա, եւ Էառ զաւար բազում յոյժ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռնիս ուղտուց: Եւ ինքն դարձ արարեալ անտի, եկեալ ժամանակ ինչ բնակեցաւ ի յամուրն Խնձորէկս. եւ անդ իւրոց զօրացն հարեալ թոփով սպանին. եւ վաղվաղակի Յայոցն հատեալ զգլուխ նորա՝ տարին առ Փաշայն Թավրիզու. եւ նա ըստ արժանեացն հատոյց նոցա, հատանելով զգլուխ անզգամացն, եւ ասէ. Չիա՞րդ իշխեցիք զայդպիսի քաջ այր սպանանել ի զուր տարապարտուց: Եւ տեր Աւետիսն յայնմիկ ժամանակի փախուցեալ գայ ի Գաղատիա(յ), եւ անտի դիմէ առ Սրբազան Յայրապետն Յռօմայ եւ առնու զներումն:

Այսոքիկ էին զօրավարք եւ զօրապետքն Դաւիթ Պէկին, մինչ էրն ի Շնհեր. Մխիթարն, մեծ Կորկին, վրացի Յօհաննէսն, Բանդուր Չաքարիա իշխանն, փոքր Կորկին, Աւդանտել իշխանն Պայինտուր իշխանն Վրացի (այդ սոքա Վրացի ասին, ըստ որում էին յերկրէն Վրաց, այլ ոչ եթէ էին ի Վրաց ազգէն, վասն զի Դաւիթ եւ ամենայն զօրավարք եւ զօրքն իւր էին ի յազգէ Յայոց). դարձեալ Ճատուրն, Ղարակեղզն, Թաթեոսն, Եղիագարն, Յարութիւնն եւ այլն. այսքան զօրօք :

Որք ի Շնհեր բնակէին քաջ զօրավարքն Դաւթի, էին այսոքիկ. Պուան զօրապետն, Պակի զօրապետն, Մինասն, Ստեփաննոսն, եւ ընդ նոսա 550 զօր:

Որք ի Տաթեւ՝ էին այսոքիկ. Ղիշին, Այտին, Եսային, Տիրացուն, Սիմեոնն, Ապկարն, եւ ընդ նոսա 400 զօր:

Որք ի Չաւնդուր գաւառին՝ էին այսոքիկ. Թորոսն, Վարդանն, Մարսաթան, Նուպարն, Թովմասն, Թուրինջն, Յօհաննէսն, եւ ընդ նոսա 2000 զօր:

Եւ ի Կալեր Էր Պապ զօրագլուխն, եւ ընդ նմա 700 զօր: Իսկ Ստեփաննոս Վարդանէսեան, որ ի տանէն Շահումեան, Էր սպարապետ եւ տեղակալն Պապայ, եւ Էր սիրելի յաչս Դաւթի, վասն իւրոյ քաջութեան եւ ազնուականութեանն. ուստի ետ նմա յետոյ նաեւ գիշխանութիւն եւ զկալուածս երից Մելիքաց:

Եւ ի Մեղրի Էին այսոքիկ զօրավարք. այսինքն՝ Կոստանդին, Յօհաննէսն, Սարին, Առաքելն, եւ ընդ նոսա 400 զօր: Սոքա զդէմ կալան ութուտասան հազար զօրացն ի յամուր աւանն Մեղրեայ, եւ ի գիշերի միում սակաւութի վերայ յարձակեցան ութուտասան հազարացն, եւ ետուն նոցա զմեծամեծ հարուածս:

Յետ այսորիկ որդիքն Մաղաջուղին եւ Տիլէնչի մականուանելոյն Էին, չորեք հարիւր արամբք:

Չօրավարն Սիսանայ՝ հինգ հարիւրով:

Մելիք Ղուչուն՝ երկու հարիւրով:

Աւշար երեցն, որ եւ կոչի տեր Գասպար, յերկերիւր յիսնաւ:

Ատոմ զօրավարն Պաղաբերդու՝ հարիւր յիսնաւ:

Ղազար զօրավարն Կուլաբերդին՝ հարիւր տասամբ:

Սարգիս զօրավարն Շիվանու ձորոյն՝ երկերիւր յիսնաւ:

Մելիք Փարսադան ի Յալի ձոր երկրին՝ երկերիւր յիսնաւ:

Եւ տեր Աւետիսն ի նոյն Յալի ձոր՝ չորեք հարիւր վաթսուն եւ ութն արամբք:

Այս տեր Աւետիս արար զբազում մեծամեծ քաջութիւնս, որպէս եւ ի պատմութեանս իսկ տեսանի. զի Էր կարի քաջ եւ արիասիրտ եւ զօրաւոր յոյժ՝ բանիւք եւ գործովք. եւ վասն այսորիկ նա յորմէ հետէ հեռացեալ ի հայրենի երկրէն պանդխտեցաւ ի Գաղատիայ, բազումք յորդորէին զնա ի հայրենի նորին գաւառէ՝ անդրէն դառնալ առ նոսա եւ պաշտպանել զերկիրն զայն. բայց նա հրաժարէր յաղագս պատուոյ իւրոյ քահանայական կարգին, որպէս եւ ոմն յարգելի երիցանց անտի գրեաց առ նա զայս ոտանաւոր առ նոյն յորդոր:

Ի նուագիլ Յայոց ազգի,

Ի դառն եւ նեղ ժամանակի,

Յաղթող զօրեղ երեւեցար,

Քաջ զինաւոր տեր Աւետիս:

Սարսին ի քէն ազգն Տաճկաց,

Չի յաղթեցեր նոցին զօրաց.

Չարքայական զէնն Քրիստոս,

Տէր Աւետիս, քեզ պարգեւեաց:

Արիական զօրօք քոյին,

Յաղթեցեր չար Գրիգորին,

Չի ուրացաւ ըզՔրիստոս,

Դու կտրեցեր գլուխ նորին:

Յասեր արագ բերդն Մեղրին,

Սատակեցեր ըզԽարաճին.

Երեսն հազար թուղթ Խարաճին

Այրեցեր ի մէջ կրակին:

Ազնիւ զօրօք քաջ եւ ընտիր,

Ագուլեաց դաշտն ճեպէիր.

Անարգողաց սրբոյ Խաչին,

Տէր Աւետիս վրեժխնդիր:

Կրկին ինդրեմք արիանալ,

Պալի Պէկին զինուորանալ.

Յայոց ազգին թել եւ թիկունք,

Տէր Աւետիս, բարեաւ երթաս:

Երեցս ապիկար անարժան,

Ինդրեմք սրբոցն համագամայն.

Խաչեալ Աստուած, Տէր իմ Յիսուս,

Տէր Աւետիս քեզ պահապան:

(Բ օրինակ)

Ա

ԹԵ ՈՐԱԿԵ ԵՆ ՎԱՍՆ Է՞Ր ԵՂԵՆ ՄՈՒՏՈՆ ԴԱԼԹԻ ՊԵԿԻՆ Ի ՂԱՓԻԱՆ, ԵՆ ԹԵ ՉԻՐՈՂ ԵՒԻՆ ՄԻՊԱՏԱՆ ԸՆԴ ՆՄԱ ԲՆԱԿԻՋՔ ԳԱԼԱՌԻՆ ԵՆ ԸՆԴՊԵՄ ԴԱՐԾԱՆ ԹՈՒՐՔԱԳ:

Ի ժամանակին՝ յորժամ զօրացան ազգն Աղուանից Թուրքաց, ի կողմանս Զնդկաց՝ ի Ղանտահար գալառին, եւ յարձակեցան յաշխարհն Պարսից՝ ասպատակաւ աւար հարկանել, մինչեւ ի գալ պաշարել Նոցա եւ առնուլ զՍպահան քաղաք եւ սատակել զՇահ Զիւսէին արքայն Պարսից, որ եղել յամի Տեառն 1721, եւ ի թուին Զայոց ՌՃԶ:

Ի յայս եւ ի սոյն ժամանակի, ի հիւսիսոյ Զայոց՝ Լակզի Թաթարքն ի կողմանս Զայոց եւ Աղուանից արշաւեցին, եւ զգիւղորէն Գանջու եւ Շամախու ասպատակեալ աւար առին, եւ զԱզուլեցին ի Մուսապէկեան տոհմէ զիշխանն Շամախու սպանին, եւ զամենայն զօրաւոր դիմակացսն սատակեցին, եւ ժողովուրդս երկրին եւ զկանայս եւ զմանկունս գերի վարեցին, զորոց չունիմք յայսմ վայրի մի ըստ միոջէ պատմել:

Եւ կամ թէ զի՛րոզ գայսչափ չարիս տեսեալ Զայոց բնակչացն Գուգարացոց եւ Ուտացոց՝ ընդդէմ ելին Նոցա ի բաց վանել, գունդ կազմեցին, զէն զգեցան, պատրաստեցան ի պատերազմ, ճակատ կազմեցին առ Թարթար գետովն, ընդդէմ ամենայն յարձակելոցն յասպատակութիւն երկրին իւրեանց. որք եւ զանուն առին այսու եւ կոչեցան մեծ Սղնախ մինչեւ ցայսօր:

Եւ թէ ո՛րպէս հարին վանեցին թէ զԼազկին, թէ զՊարսիկն եւ թէ զՕսմանցին՝ ոչ ունիմք գրել. այլ միայն զխմբելոյն Զայոց յեթնաբերդեան գալառին Ղափանու եղելոցն ձեռն արկանեմք պատմել:

Յամին հազարերորդի հարիւրերորդի եօթանասներորդի եզերորդի հայկազեանս թուականի, յորժամ լուան բնակիչք եօթնաբերդեան գալառի Ղափանու զասպատակն եւ զաւերումն Գանջու եւ Շամախու, Զայք եւ Պարսիկք առ հասարակ խռովեցան, եւ զահի հարեալ սասանեալ տագնապէին, եւ իբրեւ ամիսս երկու կամ երեք երթեւելս առ միմեանս առնել ի միմեանց կասկածէին. զի զանձինս իւրեանց առ հասարակ ի ինամոց հանրական ընտանի ինամակալութեան լքեալս տեսանէին. վասն այսօրիկ քաղաք ի քաղաքէ, ազգ յազգէ, եւ իշխան յիշխանէ կասկածանս թշնամութեան կրեալ տագնապէին: Ահա զսոյնպիսի աղետս չարեաց եւ սոքա կրէին:

Արդ՝ ի սոյնպիսի աւուրս դառնութեան սասանութեան, ոմն Ստեփանոս անուն, ի Զայոց ազգէ, Վանքեցի, ի կողմանցն Կալերու, խորհուրդ ի մտի դնէր՝ անցանել ի Սիսան գալառ, եւ զնալ հասանիլ յաշխարհն Վրաց, ի քաղաքն Սցիսիթ, առ Շահնաւուզ իշխանաց իշխանն Վրաց, եւ ինդրել ի նմանէ զայր մի տալ Ղափանու ի զօրագլուխ, եւ հրաման տալ նմա զօրաժողով լինելոյ եւ զերկիրն ի թշնամեաց պահելոյ. զի զայս ոչ ոք ի սոսկականացն իւրովի առնել համարձակէր. ապա եթէ ոք առնէր, ժողովուրդն զնա իբրեւ ապստամբեալ ի տերութենէ՝ ի բաց մերժէր: Այլ իշխանն Վրաց մեծ էր, եւ զայսպիսի զօրագլուխ կացուցանել նմա անկ էր: Իսկ թէ որով մարթասցի զհայցուածն

իւր առաջի իշխանին արժանաւոր ցուցանել, խորհեցաւ սուտ գիրս յանուն յիսուն արանց տանուտերանց Ղափանու յօրինել, եւ ըստ նմանութեան իւրաքանչիւր կնքոց ևոցա զկնիքս քանդակել, եւ զայն գիր ևոքօք կնքեալ հաստատել: Եւ օրինակ հայցուածոց հրովարտակին այս ինչ էր. «Տուր մեզ, տէր, զայր մի՝ լինիլ մեզ զօրապետ, զի հրամանաւ լիցի մեզ այս օրինաւոր, եւ մեք զգօրսն հոգամք պատրաստել, եւ ևոքօք զգաւառն մեր ի թշնամեաց աներկեւան առնելէ:

Եւ զնաց Ստեփաննոս, եւ էհաս ի Մծխիթ քաղաք, յանդիման եղել իշխանին Վրաց, եւ գոյժ տուեալ նմա յաղագս նախայիշատակեալ քաղաքացն, պատմեաց նմա եւ զամենայն վտանգս եւ զխռովութիւնս, զահ եւ զերկիւղ ժողովրդեանն Ղափանու, եւ մատոյց նմա զհրովարտակն՝ զոր արարեալ էր յանուն տանուտերանցն: Հաճոյ թուեցաւ իշխանին հայցուածն, զոր յանուն ևոցա հայցեր. եւ կոչեալ զԴաւիթ Պէկն Մծխիթացի, ի հայկազեանս տոհմէ, ետ նմա զիշխանութիւն երթալ յաշխարհն Սիւնեաց, որ այժմ կոչի Ղափան, զօրաժողով լինել անդ, եւ պահել զերկիրն Հայոց: Եւ նա յերեսաց իշխանին Վրաց, եւ եկն էհաս յաշխարհն Սիւնեաց յամի Տեառն 1722 եւ ի թուին Հայոց Ռ. Ճ. Յ. Ա. եւ բանակեցաւ ի սահմանս Սիսան գաւառին, ի գեղեցիկ դաշտավայրն յայն երեքգագաթեան, որ ի յայլասեռից կոչի Իւչթեփէ:

Եւ ինքն Դաւիթ ազնուական էր, բարեպաշտ, արդարակորով, արիասիրտ, երկայնամիտ խորհրդով, զօրաւոր բանիւք եւ գործովք, տեղեակ գրոց, նախանձայոյզ բարեաց ազգի, եւ վրեժխնդիր վնասակարաց ևորա, սոյնպէս եւ ամենայն հետեւողք իւր. զի իբրեւ ելանէր նա յերկրէն Վրաց, առ նա ժողովէին ամենայն ազգ զօրութեանց յամենայն կողմանց գաւառին, որք լսէին զնմանէ, արք իբրեւ չորեք հարիւրք, որք նեղեալք եւ տառապեալք էին ի դառն ծառայութենէ այլազգեաց, արք՝ որք զանծինս իւրեանց եղեալք էին առ ի ազատ լինելոյ ի լծոյ ծառայութեանն այլազգեաց, արք՝ որոց մինն հալածեր զհազարս, եւ երկուքն՝ զքիւրս:

Արդ՝ զառաջինն հարկանելով էհար Դաւիթ զՂարաչօռլու կոչեցեալ Թուրքն ի յԻւչթեփէն: Եւ ապա անտի եկեալ բնակեցաւ ի յամուրն որ կոչի Շնհեր, եւ կոչեալ առ ինքն զառաջնորդն Տաթեւու՝ պատմեաց նմա թէ յինչ բանս, յինչ խորհուրդս եկեալ է, եւ ասէ. Ձնջելով ջնջեցից զամենայն այլազգիս յերկրէ աստի յայսմանէ. եւ ժողովեաց առ ինքն զարսն Շնհերու, եւ էհար ասպատակեաց զգիւղորէն Թուրքաց եւ ժառանգեաց զստացուածս ևոցա:

Իբրեւ զայն տեսանէին երեսուն եւ երկու ճիւղանշիր կոչեցեալ ցեղն Թուրքաց, ի միասին զային, ժողովէին, գունդ կազմէին, եւ դիմէին ի վերայ Դաւիթ Պէկին: Եւ նա ել ընդ առաջ ևոցա ի յԻւչթեփէն, եւ ետես ի հեռուստ զգօրսն թշնամեաց՝ զի էին իբրեւ վեշտասան հազար: Էառ ընդ իւր իբրեւ զչորեքհարիւր ընտիր զօրս, ի վերայ յարձակեցաւ, յաջ եւ ահեակ կոտորելով իրամատեաց զգօրս ևոցա. բայց պատերազմն ոչ շուտով վճարեցաւ, այլ տեւեաց իբր զաւուրս երկուս կամ երիս. եւ յետ երրորդ աւուր՝ ապա ի սպառ էհար եւ վանեաց զնոսա, յուսալով յողորմութիւնն Աստուծոյ, եւ Էառ զամենայն ինչս ևոցա՝ զզէն, զսուր, զերիվար եւ զամենայն աղիս ևոցա:

Յետ այսորիկ առաքեաց նա զՄխիթար սպարապետն իւր ի շէնն որ կոչի Քուրթլար, եւ էհար զայն, եւ Էառ զամենայն ստացուածս ևոցա:

Արդ՝ լուր եղել ամենայն բնակչացն Ղափանու, թէ Դաւիթ Պէկն եկեալ հասեալ է ի թիկունս Հայոց մեծաւ քաջութեամբ, եւ հասանէին առ նա յամենայն կողմանց. զառաջինն դիմեր զալ առ նա Թորոս՝ սակաւ արամբ, եւ առնոյր ի նմանէ զիշխանութիւն

զօրապետութեան, եւ դառնայր ի Չաւնդուր՝ յերկիրն իւր, ընդ իւր առեալ նաեւ գՊայնտուր զօրավարն Դաւթի:

Յետ այսորիկ գային առ նա զօրօք իւրեանց որդիքն Մաղայ մելիքին Ճիւղայու, որ եւ կոչի հին Ճիւղայ՝ ի Գողթան գաւառին, եւ որդիքն Տիւնչի մականուանելոյն. եւ սոքա ամենեքեան գային, խառնէին եւ յաւելանային ընդ զօրսն Դաւթի՝ իբրեւ երկուս հազարս արանց զօրաւորաց:

Ընդ այսու ժամանակաւ մելիք ոմն Տաթեւու էր ուրացող, որ յառաջն կոչիւր Դաւիթ, բայց յետոյ անօրինեալ ի հաւատս իւր, ինքն եւ ամենայն տուն իւր, կոչեցաւ անուն Պաղդի, եւ որդիք նորա ամենեքեան եղեն Շահ Ղուլի: Սա իբրեւ զգալն Դաւթի լսէր, զարսն Տաթեւու առ ինքն ժողովէր, ամուրս կանգնէր եւ խորհէր տալ պատերազմ ընդ Դաւթի Պէկին: Հապա եւ Դաւիթ Պէկն զօրսն ժողովէր, գունդ կազմէր, գայր հասանէր ի վերայ նորա, զամուրսն պաշարէր, եւ յետ երկուց աւուրց զայն զքռամբ ածէր, եւ զնա եւ զամենայն ինչս նորա կալեալ ածէր ի Շնհէր, եւ անդ հրամայէր նմա զաւուրս երկոտասան, ի մէջ եկեղեցոյն, յանդիման ամենեցուն ասել բարձր ձայնիւ զառաժս զայս առակաց՝ թէ «Լոյսն Լուսաւորչի հաւատոյն, վայ ուրացողիսէ. եւ ապա հատանէ զգլուխ նորա. եւ ինքն գայ բնակի ի Տաթեւ:

Ապա հրեշտակս առաքեաց ի Հալիճոր առ տէր Աւետիսն, եւ առ մելիք Փարսադան անէր նորա, եւ ասէ. Եկայք մի բանեցարութ ընդ մեզ, զի ի բաց հանցութ զթուրք բնակիչս ի միջոյ. եւ սոքա ոչ եկին: Եւ յամին երկրորդի, յետ զալստեան Դաւթի ի Ղափան, եւ յաւուրս քառասնորդաց պահուց՝ ի տօնի սրբոյ Լուսաւորչին, եւ ի վերայ Չավունդուր երկրին կուսակալն Ղափանու, եւ Փաթալի սուլտանն, եւ ընդ նմա խանն Սեաւ լերին՝ ութ եւ տասն հազարաւ. իսկ զօրքն Հայոց, որք դարան մտեալ էին նոցա, ի տօնի Յարութեանն Քրիստոսի, գիշերայն զԱստուած յօգնութիւն ինքեանց կոչեցին, յանկարծակի զաղաղակ բարձին, ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, եւ զայլս ի փախուստ դարձուցին:

Ապա յետ այսորիկ եկին մելիք Փարսադան եւ տէր Աւետիսն յողջոյն Դաւթի. իսկ նորա բարկացեալ ի վերայ նոցա, ասէ. Կոչեցի զձեզ, եւ ընդէ՞ր ոչ ելիք յօգնութիւն մեզ. եւ հրամայեաց տանիլ զնոսա ի Շնհէր, եւ անդ արկանել զնոսա ի բանտ. եւ էին նոքա զաւուրս երկոտասան ի բանտի անդ:

Եւ դէպ եղեւ յաւուրսն յայնոսիկ Յոհաննէս պետն Գուգարացոց զալ ի կողմանս յայնոսիկ, յիսուն եւ վեց հազար հայագունդ զօրօք, եւ պաշարեալ զանմատչելի բերդն Որոտնայ. եւ ի չկարելն առնուլ զայն ի թուրքաց, գայ ի Շնհէր, եւ գտանէ անդ զտէր Աւետիսն եւ զանէր նորա ի կալանս. ազատէ զնոսա եւ առաքէ առ Դաւիթ Պէկն ի Հալիճոր. եւ ինքն ի Տաթեւ երթայ, գտանէ զդարձն Դաւիթ Պէկին, եւ առեալ զայն՝ դառնայ ի տեղի իւր: Իսկ Դաւիթ Պէկն ընկալեալ զմելիք Փարսադայն՝ կացուցանէ զնա յիւրում կարգի զօրապետութեան, ի վերայ երկու հարիւր վաթսուն եւ վեց զօրաց, եւ զտէր Աւետիսն՝ ի վերայ չորեք հարիւր քառասնից:

Յետ այսորիկ իբրեւ լսէր Դաւիթ, թէ զօրաժողով է Ասլամաս Ղուլին ի կողմանս Փոխուրութայ լերին, ի բերդն Չեւու, վաղվաղակի զօրսն գումարէր եւ գայր բնակէր ի Ղարաչիմէն, եւ անտի հրեշտակս առաքէր ի Չաւնդուր, ի Կալէր, ի Կենաուզն եւ ի Մեղրի, զօրավարացն՝ զալ հասանիլ անդ. եւ եկին հասին վաղվաղակի:

Բայց Թորոս զօրագլուխն ընդդէմ եկաց նմա ի կռիւս. եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա. եւ ժողովեալ զզօրականսն՝ ել զնաց ի վերայ Ասլամազ Ղուլոյն, եւ

մատուցել պաշարեաց զամուրս նորա, եւ դժուարացաւ ի յառնուլն զայն, զի էր անառիկ եւ բարձրաբերձ յոյժ. այլ յետ բախելոյն զայն աւուրս երկուս, Մխիթար Սպարապետն եւ տէր Աւետիսն գրոհ տուեալ ի վեր խաղացին. իսկ նոքա ի պարսպէ անտի զսոսա ի բաց մերժեցին. բայց տէր Աւետիսն խաբանօք յամուր ելանէր, եւ զոստիկանն ձերբակալէր. եւ յայսմ վայրի զօրքն ամենայն, որք շուրջ էին զբերդան, ի պարսպէ անտի ի ներքս զեղանէին, եւ սուր ի վերայ եղեալ՝ զամենեսեան զնոսա առ ետեղ սատակէին. եւ ի նմին աւուր ի յամրոցի անդ կոտորեցին ի Թուրքաց արս չորս հազար, եւ ի սոցանէ մեռան սակաւ ոմանք:

Ապա դարձ արար Դաւիթ, խաղաց գնաց ի Սիսան գաւառ, եւ կալեալ անդ զիշխանս Թուրքաց՝ կոտորեաց:

Եւ ի յամին երրորդի, յետ գալստեան իւրոյ ի Ղափան, երթայ պաշարէ զմեծ եւ զանառիկ բերդն Որոտնու, եւ ի տօնի ճաղկազարդին, որ չորրորդ օր էր պաշարման բերդին, եղել անձրել յոյժ, ո՛վ սքանչելեացս, եւ ի սաստկութենէ անձրելին՝ մի կողմն պարսպին ինքնին անկաւ. սոքա իբրեւ զայն տեսին՝ ձայն ետուն, իրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան եւ մտին ի ներքս, եւ հարին կոտորեցին զամենայն այլազգիս, եւ առին զբերդն:

Եւ եղել ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ առաքել զբազմութիւն զօրաց իւրոց ի վերայ Թուրքացն Պարկուշատայ, եւ ինքեան սակաւութ մնալ ի Սիսան գաւառի: Ել ի վերայ նորա իսան Նախիջեւանու չորեքտասան հազարաւ. իբրեւ զայն լսէր Դաւիթ՝ զօրաժողով լինէր վաղվաղակի, ի Դարպասայ եւ ի տանէն Սիսանայ գունդ կազմեր, եւ գայր հասանէր նմա ի վերայ գետոյն Նախիջեւանու. եւ անդ իբրեւ ընդ միմեանս բախեցան երկոքին ճակատքն, զօրքն խանին փախստեայ լինէին ի սոցանէ, եւ սոքա զհետ մտանէին նոցա ի յուր յեւ տասն ժամէ աւուրն մինչեւ ցքսան եւ միերորդ ժամն վանէին, եւ զբազում վիրաւորս ի նոցանէ դիարթաւալ կացուցանէին: Բայց ի քսան եւ երկուերորդ ժամուն փախստեայքն ամենեքեան ի միասին հաւաքեցան եւ ի կրունկս ընդդէմ Զայոցն դարձան. իսկ սոքա իբրեւ զայն յանդուզն յարձակումն տեսանէին՝ լքանէին, կասէին եւ ի փախուստ դառնային ի նոցանէ մինչեւ ցգետափն. եւ անդ առ ի ճեպոյն տագնապի, էր որ գետակուր լինէր, եւ էր որ սրոյ ճարակ լինէր, զի պաշարեաց զնոսա սուր թշնամեացն զկնի, եւ յորդեալ գետն առաջի, եւ ոչ գոյր այլ ելք ճանապարհի. ուստի՝ յայնմիկ վայրի ծախեցան ի սոցանէ աւելի քան զհազար այր, մինչեւ զհասանել զիշերոյն, եւ մնացեալքն փախուցեալ թաքեան ոմն ի վեմս, ոմն ի յայրս եւ ի մացառս. եւ յերկրորդ պահու զիշերոյն եկն էհաս Դաւիթ ի Սիսան, եւ փախստեայքն ամենեքեան եկին ժողովեցան առ նա:

Բ

Թէ զո՞րչափ ինչ արար Թորոս զօրապետն, եւ թէ որպիսի՞ պատերազմութեան եղեն ի կողմանս Զավնդոյն եւ Մեղրոյ:

Ընդ աւուրս ժամանակացն այնոցիկ՝ իբրեւ լսէր Թորոս ի Խորձոր, որ է ի Զանդուրն, թէ Դաւիթ եկեալ հասեալ է բազում զօրօք ի Սիսան գաւառ, ընդ իւր առնոյր արս իբրեւ երեսուն, եւ գայր հասանէր առ նա. եւ առեալ ի նմանէ զիշխանութիւն զօրապետութեան, վաղվաղակի դարձ առնէր, խաղայր գնայր ի Զավնդուր, եւ զարս տեղոյն առ ինքն ժողովէր, կարգէր կազմէր զնոսա գունդս գունդս, եւ ի վերայ նոցա կացուցանէր հարիւրապետս եւ յիսնապետս:

Եւ դէպ եղել յաւուրսն յայնսոսիկ իօտ մի ոչխարաց սուլտանին, յորում էին երկու հազար ոչխար եւ երկոտասան հովիւք, գալ արածիլ յերկիրն Չավնդոյ. եւ զայս իբրեւ լսեր Թորոս, զարս առաքեր՝ երթալ կոտորել զհովիւսն եւ զամենայն զհօտն ածել առ ինքն. եւ արարին այնպէս: Եւ այս ամենայն եհաս յականջս Փաթալի սուլթանին Պարկուշատու, եւ յականջս եղբօր նորին՝ Աղասի խանին, եւ գրեաց վաղվաղակի առ Մահնիչար օլլի Սափի Ղուլոյն օրինակ զայս. Ազդ եղել մեզ եւ մեք ինքնին տեղեկացաք թէ զհա՛րդ Յայքն Չավնդոու ապստամբեալ են ի մեջ, եւ զսուր վերացուցեալ ընդդէմ Տաճկաց, ուստի, յայս ինչ աւուր՝ երկոտասան հազարաւ ելանելոց եմ ի վերայ բնակչացն Չավնդոու, եւ դու եւս առցես ընդ քեզ զամենայն զօրաւորս Թուրքաց, որք են ի Կենաուզն, եւ դու այդի, եւ ես աստի ելցուք ի վերայ Յայոցն, եւ ջնջեսցուք զնոսա ի միջոյ: Այլ նա ոչ էառ յանձն՝ առնել զայն:

Եւ ել Փաթալի կուսակալն ի վերայ Չավնդոու՝ երկոտասան հազարաւ: Իսկ բնակիչքն Չավնդոու իբրեւ զայն լսէին, հարիւր յիսուն վառեալ յիշկետոյ առաքէին՝ երթալ կալնուլ զանցս ճանապարհին, զի էր անտառախիտ յոյժ. եւ եկին դարան մտին նոցա անդ: Արդ՝ զօրքն Թուրքաց իբրեւ անդր հասանէին, դարանամուտքն ստեպ ստեպ զհրացանսն ի վերայ արձակէին, եւ այլ վառեալքն Յայոց ի ճակատ անդր ժամանէին, եւ զբազումս ի նոցանէ առ ետեղ սատակէին, եւ զայլսն փախստականս առնէին առաջի իւրեանց մինչեւ ցկողմանս Պարկուշատու. եւ յաւուր յայնմիկ անկանէին ի թշնամեացն արք իբր չորս հազար:

Բայց ի հետեւեալ աւուրն Սափի Ղուլի Լեւազեան երեք հարիւր սպառազէն արամբք նենգութեամբ զայ բնակի ի յԱփկու վանսն, եւ գրէ անտի իշխանացն Իքաց աւանին, զի եւ նոքա եկեսցեն որպէս զի զՄանլէւ եւ զամենայն գիւղորայսն Յայոց, որք էին ի կողմանս յայնսոսիկ, աւար առեալ աւերեսցեն. բայց Միրզա Սայիլ իշխանն ոչ կամեցաւ զայն: Եւ զայս ամենայն իմացեալք արքն Մանլէու՝ առաքեցին արս ի Չավնդուր, եւ ասեն. Ել Սափի Ղուլին, զայս ինչ եւ զայս ինչ խորհի առնել: Իբրեւ զայն լսեր Թորոս զօրապետն, նոյնժամայն վառեր պատրաստեր, եւ հինգ հարիւր վառելովք զիշերայն դիմեր զայր ի վերայ նորա, եւ ի յառաւօտուն յերեքտասաներորդ ժամուն հասաներ ի յԱփքիս: Իսկ Սափի Ղուլին իբրեւ զայն տեսանէր՝ փախստեայ զնայր, եւ Թորոսն զհետ մտաներ, եւ հարկաներ ի նոցանէ արս ութսուն: Եւ ի ժամանակին յայնմիկ՝ հարին կոտորեցին զերիս գիւղս Թուրքաց, եւ առին զամենայն ինչս նոցա եւ դարձան ի Մանլէւ:

Արդ իբրեւ լուր լիներ բանս այս ի Քիս եւ ի Իքաց, զային ժողովէին ի միասին ամենայն արք բնակչացն Իքացու, եւ զամենայն զկին եւ զորդիս իւրեանց հանէին ամրացուցանէին ի բարձրագոյն գագաթն, որ հանդէպ աւանին էր, եւ ինքեանք յարձակեալ զային ի վերայ Մանլէու: Իսկ Թորոս ընդառաջ լիներ նոցա ի գլխոյ Մանլէուն, եւ ի դիմի հարեալ՝ զբազումս ի նոցանէ անդանօր սատակեր, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցանէր մինչեւ ցՔիսն, եւ ինքն հրաման տայր զօրացն մի՛ պնդիլ զկնի նոցա, այլ երթալ հարկանել զտունս նոցա եւ այրել, եւ առնուլ զամենայն ինչս նոցա եւ դառնալ: Եւ իբրեւ կատարեցին՝ դարձան անդրէն ի Մանլէւ:

Եւ եկաց Թորոս ի Մանլէւ աւուրս երիս, եւ անդ կացոյց զՊապ Կալերեցի՝ զորդին Սրապիոնի՝ զօրապետ եւ կառավար ի վերայ երկրին Կենաուզոյ, եւ ինքն դարձ արար զնաց ի Չավնդուր: Իսկ Պապ զօրաժողով լեալ անդ՝ զայ բնակի ի Կալեր աւանի:

Բայց Սափի Ղուլին զգիւղորայսն Թուրքաց, որք էին ի Լվազու ձորն, խաղացուցանէ ի յՈւրդուար, եւ մնացին միայն չորք գիւղք Թուրքաց ի կողմանս Արձաւաքարին. եւ հրամայեաց Պապ երթալ կոտորել զնոսա. եւ եկին հարին զերիս գիւղսն եւ աւար առին

զինչս նոցա: Եւ ի Թաղամերի եր վաթսուն տուն Թուրքաց. սոքա եկին, լացին, զաղաղակ բարձին առ զօրականսն Յայոց՝ թէ մեք ըստ ամենայնի ամենայն կերպիւ հպատակիմք ձեզ. եւ ինայեցին ի նոսա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամիս կամ երկու ի վերայ անցաներ, Սափի Ղուլին առնոյր ընդ իւր արս հինգ հարիւր ի յՈւրդուարայ, եւ ի գիշերի միում գայր հարկաներ գերկու գիւղս Յայոց ի Սայիպուն, զարսն կոտորեր, եւ զկին եւ զորդիս նոցա գերի վարեր ի յՈւրդուար:

Իսկ Դաւիթ Պէկն իբրեւ զայն լսեր, զՄիսիթար սպարապետն իւր յառաջ կոչեր, եւ հրաման տայր նմա երթալ սատակել զնոյն վերոյ ասացեալ վաթսուն տունն Թուրքաց ի Թաղամեր. եւ նա արար այնպէս (եւ զայսու ժամանակաւ՝ Դաւիթ կատարէր զշինուած բերդին որ ի Յալի ձոր):

Յրաման տայր նաեւ Պապայ զօրապետին երթալ ի Լեւազու ձորն, եւ եթէ գտանիցէ անդէն մնացեալ շէն ինչ Թուրքաց՝ կոտորեսցէ. եւ ըստ հրամանի նորա՝ ել գնաց հազար հինգ հարիւրով Պապ ի Լեւազու ձորն, եւ զոչ ոք եգիտ ի Թուրքաց, զի սակաւ ոմանք մնացեալ էին, եւ նոքա եւս փախուցեալ անկան ի յՈւրդուար: Այլ Պապ յուզեալ գտանէ անդէն զբազում ինչս եւ առաքէ զայն ամենայն ի Չվար աւանն, եւ զպահապանս կացուցանէ անդ. եւ ինքն չուէ գնայ անտի ի կողմանս Վայրիվարայ, եւ գտանէ անդէն զերիս տունս, որք ուրացեալք էին զՔրիստոս, զնոսա զամենեսեան կոտորէ եւ առնու զինչս նոցա, եւ դառնայ ի տեղի իւր՝ բազում զանձուք եւ աւարաւ. զի ոչ միայն ի Լեւազու ի գիւղորէիցն Թուրքաց, այլ եւ ի կողմանցն Վայրիվարայ ի Յայոց եհան զբազում ինչս: Եւ այսպէս զօրականք Դաւթի յամենայն երկիրն Ղափանու շրջին, յոյզ եւ ինդիր առնէին, եւ ուր ուրեք զԹուրք գտանէին՝ սուր ի վերայ եղեալ սատակէին, մինչեւ բնակին բնաջինջ առնել զԹուրքն ի Ղափանու:

Ապա իբրեւ լսեր Դաւիթ, թէ զօրաժողով Է Ասլամազ Ղուլին ի կողմանս Փուխուրութայ, վաղվաղակի զօրահատոյց լինէր, ի վերայ հասաներ եւ զնոսա զամենեսեան սատակեր անդ, որպէս ի վեր անդր ասացաք. եւ իբրեւ գայր հասաներ Դաւիթ ի Ղարաչիմէն, ընդդէմ ելանէր նմա Թորոս զօրապետն մարտիւ պատերազմի, եւ միջնորդ մտեալ ի մէջ երկուցն՝ հաշտեցուցին զնոսա: Եւ խաղաց գնաց Դաւիթ ի Յալի ձորն, եւ Թորոսն ի Չավնդուր, իսկ Պապ ի Կենաւուզն:

Յամի երրորդի՝ յետ գալստեանն Դաւթի ի Ղափան, Թորոս զօրապետն հանդէս արար ամենայն զօրաց իւրոց ի Չավնդուր, եւ ժողովեաց զամենայն այր զօրաւոր յերկրէ իւրմէ, առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուար քաղաքին: Բայց մելիք Ֆռանկուլն Երցվանէկ աւանին, որ եւ ասի Կարմիր վանք, որ է ի Պարկուշատ գաւառին, գրեաց առ Թորոսն այսպէս. Ազդ եղեւ Փաթալի սուլտանին վասն քոյ, թէ զօրաժողով ես առ ի գնալ ի վերայ Ուրդուարոյ. սա աւասիկ եւս զճրաժողով Է աստ եւ սպասէ, զի յորժամ դու ելանիցես յերկրէդ, նա վաղվաղակի ի վերայ հասեալ՝ սատակիցէ զերկիրն քոյ. ուստի յոյժ բարուք արասցես, եթէ նախ եկեսցես ի վերայ Պարկուշատու. նա եւ զի եւ ի մեզ եղեալ Յայսն Պարկուշատայ քեզ թիկունս առնեմք: Այլ զայս ամենայն անօրէն մտօք, նենգաւոր խորհրդով գրեր, զոր գրերն, զի ի ծողակս թշնամոյն զնա արկցէ, առ ի հաւատարիմ ցուցանել զինքն սուլտանին, զի մի՛ ի բաց լիցի ի տերութենէն (իբր թէ զհետ միտեալ իցէ նա Դաւթի եւ զօրականաց նորա). եւ ոչինչ փոյթ եղեւ նմա լինիլն անհաւատարիմ, նենգաւոր, թշնամի Աստուծոյ, եւ մարդկան եւ ազգին իւրոյ եւ ժողովրդեանն մատնիչ եւ սատակիչ, որպէս ի հետագայս ցուցցին առնս այսորիկ թշնամութիւն եւ չարիք: Եւ հաւատաց Թորոս բանից նորա եւ ել գնաց միամտութեամբ եւ եհաս ի յԵղահորդ, ի սահմանս Պարկուշատու, ինքն եւ ամենայն զօրքն իւր, եւ բանակեցաւ անդ. եւ եկն առ

Նա Ֆռանկուլն երկու հազարաւ, եւ եկաց ի մի կողմս զօրացն Թորոսին: Եւ եհաս անդր Փաթալի սուլտանն, եւ եղբայր նորա՝ Աղասի խանն, բազում զօրօք, քորն որչափ էրն ընդ Թորոսին, կրկնապատիկ եւ եռապատիկ, եւ առաւել եւս, իբրու ութ եւ տասն հազարաւ. եւ իբրեւ ճակատեցան ընդդէմ միմեանց զօրքն սուլտանին եւ զօրքն Թորոսին, զօրքն սուլտանին փախստեայ լինէին եւ սոքա զհետ լինէին նոցա:

Իսկ անօրէն Ֆռանկուլն իբրեւ զայն տեսներ, զարս զկնի սուլտանին հասուցաներ, եւ ասէ. Չի՞նչ գործէք, զի՞արդ փախչիք, դարձարո՞ւք ի կրունկս զի ես ընդ ձեզ եմ. դուք ի յառաջոյ եւ ես զկնի սոցա խորտակեսցուք զսոսա. եւ արարին այնպէս, պաշարեցին զզօրսն Թորոսին յառաջոյ եւ զկնի, եւ սկսան կոտորել, եւ զԹորոսն սպանին. եւ զերծեալքն ի նոցանէ միայն հազար չորս հարիւր այր եկին ի Չավնդուր, եւ մնացեալքն ամենեքեան անկան անդ: Ահա զայսպիսի անօրէնութիւնս գործեաց Ֆռանկուլն, եւ ոչ այսչափ միայն, այլ եւ առ ի առաւել հաճոյանալ սուլտանին եւ ցուցանել զինքն թէ ոչ է միտեալ զկնի Դաւթի եւ զօրականացն Ղափանացոց, ուրացաւ նաեւ զհաւատն:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցաներ, Փաթալի սուլտանն խորհուրդ ի մտի դներ զալ մտանել ի Չավնդուրն եւ կոտորել կորուսանել զբնակիչս նորա: Բայց Նուպար սպարապետն, որ յաջորդեաց Թորոսի, իբրեւ զայն լսեր՝ վաղվաղակի հրովարտակ առաքեր առ Պապ զօրապետն եւ ասեր. Դու ինքնին գիտես, զի ահա կորեան զօրքն մեր, եւ արդ յարուցեալ գայ ի վերայ մեր Փաթալի սուլթանն. յօգնութիւն հասէք մեզ: Եւ նա վաղվաղակի առաքեաց ի Չավնդուրն երկու հազար զօրս ի յօգնութիւն Նուպարին. իսկ Փաթալի սուլտանն իբրեւ գիտաց թէ օգնութիւնս արարին ի Կենաուզայ Նուպարին, դարձաւ ի տեղի իւր:

Եւ ի զօրավարացն Պապայ՝ որք եկին ի Չավնդուր, երկու զօրավարք ապստամբեցան ի Պապայ՝ վասն խռովութեան ինչ եղելոյ ի մէջ նոցա. եւ եկեալ ի Լիջկին աւանն՝ զօրաժողով եղեն, եւ կամեցան ունել զՊապ, եւ նա փախտեալ ի նոցանէ, եւ ասեն՝ Մեք կառավարեսցուք զերկիրս: Եւ իբրեւ զայս լսէ Դաւիթ Պէկն, առաքէ առ նոսա զԿորկի զօրապետն՝ երկերիւր արամբ. եւ նորա եկեալ հաշտեցուցանէ զնոսա, եւ հնազանդ առնէ զնոսա Պապայ, եւ զվերոյ յիշեալ աւարն՝ զոր առին ի Լեւազու՝ բաժանէ ի մէջն նոցա:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի կամ երկու ամիս ի վերայ անցաներ, ի յՈւրդուարայ առ Պապ գուժկան հասաներ, թէ զօրաժողով է Թուրքն առ ի գալ եւ աւերել զՂափան: Յայնժամ իշխանքն Կենազու ի միասին գային, խորհուրդ խորհէին՝ հրաման տալ, ժողովել զբոլոր մարդիկ գիւղորդեցն ի յերկուս գիւղս, ի Կեսն Վանք կոչեցեալ շինեն մինչեւ ցԿալեր, եւ ի Կալերու մինչեւ ցՄանլիւ եւ մինչեւ զԱփքիս. եւ հաստատեցաւ բանս այս ի խորհրդեան եւ արարին այնպէս:

Եւ յետ ոմանց աւուրց՝ Սափի Ղուլին Ուրդուարեցին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին ութն հազարաւ գային անցանէին ի յԱլանկեզայ սարոյն ի Պուղաքարն: Եւ իբրեւ այնպէս զանցանելն նոցա լսեր Պապ, առնոյր ընդ իւր երկուս հազարս եւ ընդառաջ ելաներ. բայց իբրեւ զայն բազմութիւն թշնամեացն տեսաներ, կասեր, զանգիտեր, եւ ի նոցանէ թիկունս դարձուցաներ: Ապա այնուհետեւ զօրք թշնամեացն համարձակ յառաջ խաղային, գային հասանէին մինչեւ ցԴաշտուն աւանն, եւ զբոլոր գիւղորդեան քանդէին: Իսկ ժողովուրդքն գիւղորդեց, որք ժողովեալքն էին ի մի (որպէս ի վերոյ ասացաք), ամենեքեան անցին ի Խաչաօլու սարոյն յերկիրն Չավնդուր: Չայս ամենայն իբրեւ լսեր Դաւիթ, ի սրտմութիւն բարկութեան բրդէր ի վերայ Պապայ. առնոյր վաղվաղակի ընդ իւր երկու հազար ութն հարիւր սպառազէն, խաղայր գայր ի

Դաշտուն: Իսկ Թուրքն իբրեւ զգալն Դաւթի զգային, փախստեայ գնային ի յՈւրդուար: Եւ եմուտ Դաւիթ ի Դաշտուն, եւ սկսաւ բարկանալ յոյժ ի վերայ Պապայ (մանաւանդ զի այլք եւս չարախօս լինէին զՊապայ), եւ ասէ. Միթէ չիցէ՞ բաւական զի փախեալ ի պատերազմէ, եւ արդ ոչ եւս կամի գալ առ իս: Եւ ել գնաց անտի ի Կալեր, եւ կալեալ անդ զՊապ՝ ածեր ընդ ինքեան. եւ անցեալ ի Խաչաօլու սարոյն, իբրեւ մօտէին ի յիշկետ, անդ գլխատեր զՊապ եւ աւար առնոյր զինչս նորա: Ապա յետ երից աւուրց՝ չուեաց գնաց ի յիշկիտոյ ի դաշտավայրն Կեմանցու:

Արդ իբրեւ լուր եղեւ ի յՈւրդուար՝ թէ Դաւիթ անցեալ է ի Չավնդուր, ելին կազմեցան պատրաստեցան Սափի Ղուլին, որդին Ղազու, եւ որդին Շահիսլամին, եւ առեալ ընդ իւրեանս զօր բազում, իբր երկոտասան հազարաւ գային հասանէին ի կողմանս Կենաուզայ, եւ անցեալք ի յԱլանկեզայ սարոյն՝ զամենայն գիւղորեսն Կենաուզայ այրեցին: Ապա գուժկան հասաներ առ Դաւիթ վասն այսր ամենայնի: Եւ նա վաղվաղակի առեալ ընդ իւր արս իբրեւ չորս հազարս՝ եկն եւ բանակեցաւ ի Կալեր, եւ ի յառաւօտուն պահու եհաս ի վերայ հինիցն Թուրքաց, եւ եգիտ զնոսա բանակեալս ի Լիջկին՝ յայնկոյս Ղօզղօզ գետոյն: Իսկ նոքա անտի իբրեւ տեսին զզօրսն Դաւթի, առ հասարակ հասին կալան զգետափն, եւ ոչ տային թոյլ անցանել Դաւթի զգետն. ապա սոքա աստի եւ նոքա անտի մարտ եղեալ կռուէին յառաւօտէ մինչեւ ցերեկոյ. եւ իբրեւ եհաս գիշերն, խոյս ետ Դաւիթ եւ չուեաց գնաց անտի ի Յալի ձոր:

Արդ՝ ի վաղիւ անդր զօրքն Թուրքաց իբրեւ գիտացին թէ Դաւիթ մեկնեցաւ գնաց ի Նոցանէ, եւ ոչ ուստեք էր Նոցա այնուհետեւ երկիւղ, անցին գնացին ի կողմանս Գուրհամայ եւ սկսան կոտորել եւ ասպատակ հարկանել զգիւղորեսն մինչեւ ի գալ Նոցա եւ պաշարել զՄեղրի: Արդ՝ իբրեւ զայն լսէին որք շուրջ էին բնակիչքն Թուրքաց, գային ժողովէին եւ յաւելանային ի նոսա՝ ի կողմանցն Թավրիզու եւ Սեաւ լեռինն, եւ լինէին ութուտասան հազար. ապա մատուցեալ պաշարէին զամուր աւանն Մեղրի: Իսկ բնակիչքն Մեղրեայ ժողովեցան յերիս թաղս ամենայն արք պատերազմողք առ ի մարտնչիլ ընդ նոսա: Եւ յաւուրն հինգերորդի, յետ պաշարման Նոցա, ամենայն բազմութիւն զօրացն այլազգեաց գրոհ տուեալ՝ մտին կալան զփոքրիկ թաղն: Եւ որք ի ներքս էին զօրականքն Յայոց՝ վաղվաղակի մատուցեալ ի բաց առին զկամուրճս գետոյն, եւ կալան զանցս Նոցա զինու եւ թուփանկօք, զի մի՛ կարասցեն նոքա այլ յառաջ խաղալ, եւ մնացին զօրք թշնամեացն ի փոքրիկ թաղն: Եւ յայսմ վայրի հրեշտակս արձակեցին Մեղրացիքն ի գաւառն Գուրհամ՝ ի Կալեր, եւ ասեն. Ահա՛ զօրքն Թուրքաց հասին կալան զփոքրիկ թաղն մեր. եւ արդ՝ մեզ եթէ օգնութիւն ոչ հասանիցիք մինչեւ ցաւուրս երկուս, բազմութեան Նոցա մեք զդեմ ունիլ ոչ կարեմք: Եւ իբրեւ եհաս առ նոսա հրեշտակն, ել վաղվաղակի գիշերայն Ստեփաննոս Վարդանեան, որ ի տանէն Շահումանեան (որ եւ էր նա ինքն փոխանորդ եւ տեղակալ Պապայ զօրապետին) եւ գնաց ի Չավնդուր գաւառն՝ առ Պայինտուր սպարապետն, եւ ծանոյց նմա զամենայն անձկութիւնս Մեղրացւոցն եւ զվիշտ վտանգի Նոցա: Արդ՝ նա իբրեւ զայն լսէր, զարս արձակէր ի Չավնդուր առ զօրականս՝ վաղվաղակի գալ ժողովիլ առ նա. եւ եկին հասին առ նա, եւ խմբեցան անդ երկու հազար այր քաջ սպառազէն՝ ի Չավնդուր եւ ի Գուրհամայ. եւ ել նոքօք Պայինտուր զօրապետն եւ գնաց բանակեցաւ զայն գիշեր ի Մագրան աւանն, եւ Ստեփանն ընդ նմա: Եւ մերձ յառաւօտուն պահու ելին կազմեցան եւ անցին գնացին ի կողմանցն Ափկու եւ եկին մտին ի Մեղրի: Իսկ զօրքն Թուրքաց ի բանակէ անտի իբրեւ զբազմութիւն զօրացն Յայոց տեսանէին, ոչ հաւատային թէ յօգնութիւն իցեն Նոցա հասեալք յայլ ուստեքէ: Այլ ասէին՝ թէ Մեղրեցիքն կանանց իւրեանց զգեցուցեալք են զզգեստ առնացի եւ զզարդ պատերազմի, եւ տուեալ զբազում սուտ դրօշակս ի ձեռս Նոցա առ ի երկեցուցանել զմեզ: Այլ սոքա մինչեւ էին հասեալք ի Մեղրի, քաջ եւ արի զօրքն Մեղրացւոց գործ

բաշուրթեան ի նմին գիշերի գործեցին. զի անցեալք յանկոյս գետոյն՝ յեղակարծումն ժամու ի մէջ բանակի թշնամեացն յարձակէին, եւ զբազումս ի նոցանէ ի սուր սուսերի սատակէին, մինչեւ եւ որդին Շահիսլամին երկու հազարաւ ի յՈւրդովար քաղաք ի փախուստ արկանէին: Այլ զի սակաւք էին, ոչ կարացին ի սպառ ջնջել եւ անհետս առնել զնոսա անտի. դարձան անդրէն ի Մեղրի: Իսկ օգնականքն Յայոց իբրեւ գային եւ ի Մեղրի թաղն Մեղրեայ հասանէին, Մեղրացիքն վաղվաղակի նոցա զկերակուր պատրաստէին: Յայնժամ Պայինտուրն որ էր իշխան եւ զօրագլուխ ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, արգելու զնոսա եւ ասէ. Քա՛ւ լիցի մեզ ուտել ինչ՝ մինչեւ իցեմք ողորմութեամբն Աստուծոյ վանեալք զթշնամիսն մեր: Չի խորհուրդ եւ ջան էր նորա՝ զգործ պատերազմին փութով վճարել, վասն զի աւուրք միով յառաջ քան գայն՝ այլազգիքն գրեալք էին յայնկոյս Երասխ գետոյն զօրականացն Թուրքաց, գալ յօգնութիւն հասանիլ նոցա. եւ նոքա ի պատրաստի էին բազում զնդաւ գալ ի թիկունս հասանել նոցա: Ուստի վաղվաղակի Պայինտուրն հանդես առնէր ամենայն զօրուն եկելոյ ընդ նմա, եւ որք ի յամրի անդ էին, եւ կարգեր կազմեր, եւ զնոսա երիս գունդս բաժանէր, առ իւրաքանչիւր գունդ՝ ուրն հարիւր վաթսուն սպառազէն վառեալ: Ապա զմի գունդն ընդ առաջ հանէր ճակատու թշնամեացն, եւ այլ երկու գունդքն ձայն տուեալ խրախոյս բարձին, ի վերայ յարձակեցան՝ յաջմէ եւ յահեկէ զօրացն Թուրքաց, եւ ի վեշտասաներորդ ժամէ աւուրն մինչեւ քսան եւ երեք ժամն՝ ի մէջ առեալ զբազմութիւն զօրացն անօրինացն, հարին կոտորեցին ի նոցանէ աւել քան զմետասան հազար այր, եւ գայլսն ի փախուստ արկին ի յՈւրդուար, եւ ձերբակալ արարին զգլխաւոր նոցա՝ զՅաճի Շափին: Եւ առին ի նոցանէ զամենայն զկահ եւ զկարասի, զզէն, զսուր եւ զամենայն զործիս պատերազմին, եւ զամենայն զառ եւ զաւար նոցա. եւ եղեւ ուրախութիւն մեծ ամենայն բնակչացն Ղափանու: Եւ ի նմին պատերազմի անկան ի սոցանէ Մուրում Խալանթարն Լեվազեցի, եւ որդի հօրեղբօր նորին եւ այլք բազումք: Իսկ զՅաճի Շափին՝ զոր ըմբռնեցին, Պայինտուր զօրապետն կամեցաւ տանիլ զնա առ Դաւիթ Պէկն, բայց իշխանքն Մեղրեայ աղաչեցին զնա՝ թողուլ զՅաճին անդ առ նոսա, եւ նա շնորհեաց նոցա: Եւ եղին զնա ի կալանս ի տան տեառն Ներսէսի, եւ զօրականքն ամենեքեան զնային իւրաքանչիւրքն ի տունս իւրեանց: Այլ եւ գիւղականքն Գուրհամայ, որք վասն սհի հինիցն անցեալք էին յերկիրն Չավնդուր, որպէս ի վեր ասացաք, դարձան զնացին եւ բնակեցան իւրաքանչիւրն ի տեղիս իւրեանց:

Յետ այսորիկ իբրեւ մի ամ ի վերայ անցանէր, եղբայրն խանին Երեւանայ զբազում զօրս կուտեր, եւ երթայր յօգնութիւն եղբօրն իւրոյ, զի էր պաշարեցեալ նա ի յամուրն Երեւան քաղաքի, ի զօրացն Օսմանցուց: Արդ՝ սա իբրեւ բազում զօրօք գայր, ի յՈւրդովար քաղաք հասանէր, ամենայն մահմետականք քաղաքին ընդ առաջ լինէին նմա, եւ բողոք բառնային զՅայոցն Մեղրեայ, եւ ասէին. Դատ արա ընդ Մեղրացիսն, զի նոքա կոտորեցին կորուսին զամենայն արս քաղաքիս: Եւ նա առաքեաց զմանս ի ծառայիցն ի Մեղրի, երթալ կոչել առ ինքն զմանս գլխաւոր իշխանացն՝ առ ի գիտել զպատճառ այնպիսույ աղմկին: Իսկ իշխանքն Մեղրեայ իբրեւ գայն լսէին, տազնապէին վարանէին ի միտս իւրեանց, ի միասին ժողովէին, խորհուրդ խորհէին, եւ ասէին. Չի՛նչ արասցուք, զի եթէ երթամք առ նա՝ վիշտ վտանգի է մեզ, եւ եթէ ոչ ելցուք՝ մեծ վտանգ է մեզ եւ ժողովրդեանս: Վերջապէս հաւանեցան ոմանք ի նոցանէ՝ վասն օգտի հասարակութեան՝ զվտանգ մահուն յանձն առնուլ, երթալ ընդ սպասաւորսն խանին: Եւ իբրեւ ելին զնացին ընդ նոսա, եւ հասին ի յՈւրդովար քաղաք, քաղաքացիքն առհասարակ դիմեցին ի վերայ նոցա՝ սպանանել զնոսա. բայց ծառայք խանին ոչ ետուն նոցա թոյլ, մինչեւ ածին կացուցին զնոսա առաջի խանին, եւ քաղաքացիքն զհետ երթային նոցա. եւ իբրեւ յանդիման եղէն խանին, սկսան վերստին քաղաքացիքն զաղաղակ բառնալ եւ ասել. Դատ արա ընդ մեզ եւ ընդ Մեղրացիսդ, զի կորուսին սպառեցին զմեզ: Եւ ի հարցանելն խանին զՄեղրացիսն, պատասխանի առնէին նմա՝

թէ մեք ոչ ումեք դոցա մեղաք, եւ զոչ ոք ի դոցանէ ի զուր տարապարտուց սպանաք. այլ դոքա զբազում զօրս կուտեցին, եւ ելին ի վերայ մեր, զբազում գիւղօրես մեր կոտորեցին կործանեցին եւ ի գերի վարեցին, ապա ի զուր տարապարտուց եկին պաշարեցին զմեզ, եւ կամեցան բնաջինջ առնել զմեզ. եւ մեք առ ի պաշտպանել զմեզ՝ ընդդէմ ելաք դոցա, եւ ի բաց վանեցաք: Յայնժամ ասէ Խանն ցՈւրդովարեցիսն. Ո՞վ հրամայեաց ձեզ ելանել ի վերայ Նոցա՝ առ ի կողոպտել եւ կորուսանել զնոսա: Եւ Նոքա ափիբերան եղեն եւ ոչ կարացին տալ պատասխանի առ այն: Ապա ասէ ցնոսա Խանն. Ո՞վ եղել ձեզ առիթ եւ առաջնորդ ելանելոյ ի վերայ Նոցա: Եւ Նոքա ասեն. Սափի Ղուլի Լեւաղեցի, որդի Մանիչարի եւ որդին Ղազու Ուրդովարեցի, եւ որդի Շահիսլամին: Եւ կալեալ Խանին զՍափի Ղուլին՝ խրատեաց զնա խստագոյն գանիւք, եւ Էառ ի նմանէ զտուգանս: Եւ զՄեղրացիսն արծակեաց խաղաղութամբ ի տեղիս իւրեանց, եւ ինքն չուեաց անտի:

Ապա այնուհետեւ սկսան Ուրդովարեցիքն առնել զհաշտութիւն ընդ Մեղրացիսն, եւ ինդրեցին արծակել Նոցա զՅաճի Շափին. եւ սոքա եւս ինդրեցին ի Նոցանէ արծակել զգերիսն՝ զօրս գերեցին ի գիւղօրեիցն, եւ յանձն առին արծակել զնոսա. յայնժամ Մեղրացիքն գրեցին առ զօրագլուխս Ագուլեցուց, որպէս զի ընկալցին ի յՈւրդովարեցուց գեթանասուն անձինս Յայոց՝ գերեալս ի Նոցանէ, եւ ազդ արասցեն ինքեանց՝ թէ ընկալան զնոսա, որպէս զի եւ ինքեանք արծակեսցեն զՅաճի Շափին: Եւ արարին այնպէս. եւ սոքա արծակեցին զՇափին, եւ այնուհետեւ եղել խաղաղութիւն ի մէջ Նոցա:

Արդ՝ այս ամենայն իբրեւ այսպէս անցաներ, ապա Դաւիթ Պեկն զգօրականսն իւր ի լեառն Ղազանկուլու՝ ի վերայ Թուրքմանացն առաքեր. որոց հասեալ անդ՝ գիշերայն անկան ի վերայ բնակչաց լերին, եւ հարին կոտորեցին զնոսա, եւ առին զամենայն ստացուածս Նոցա եւ դարձան. վեց հազար երեք հարիւր ոչխար, եւ չորս հազար հարիւր երեսուն զայլ անասունս Նոցա: Եւ մինչ դեռ զհետ մտանէին սոքա փախստեիցն՝ պատահեցաւ Մխիթար սպարապետն միայնակ առաջի թշնամեացն, առ որ քարածիգ լեալ՝ կալան. եւ նա աղաղակեաց եւ ասէ. Յասիք ինձ, զի մատնեցայ ի ձեռս Թուրքաց. եւ առժամայն աճապարեալ տեր Աւետիսն՝ թափեաց զնա ի ձեռաց Նոցա: Եւ առեալ զամենայն զառ եւ զաւարն՝ դարձան ի Յալի ձոր առ Դաւիթ. որոյ տեսեալ զայն ամենայն՝ ուրախ լինէր: Եւ յետ տասն աւուր դարձեալ առաքեր զնոսա ի լեառն Կասպելու՝ ի վերայ Թուրքմանաց. եւ գնացին հասին անդ, եւ հարին զնոսա, եւ առին զինչս Նոցա, եւ զանասունս ինն հարիւր, եւ դարձան:

Դարձեալ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ՝ ցեղ ինչ Թուրքացն Պարկուշատայ գային ի լեռնակողմանս Դափանու վրանօք բնակէին վասն խստութեան տօթոյ երկրի իւրեանց, որպէս եւ յայլ ամենայն ժամանակս ամարայնոյ առնէին: Արդ՝ իբրեւ զայն լսեր Դաւիթ Պեկն, վաղվաղակի զՄխիթար սպարապետն իւր հազար ութ հարիւր վառելովք ի վերայ Նոցա առաքեր. եւ նա երթայր յուզեր եւ հետամուտ լեալ գտաներ զնոսա ի վերին կողմանս Կարմիր Վանք կոչեցեալ աւանին, եւ ի վերայ հասաներ Նոցա յառաւօտու պահուն, հարկաներ եւ առեալ զամենայն ինչս Նոցա եւ զանասունս՝ դարձաւ: Բայց Խանն Պարկուշատայ բազում զօրօք աճապարեր ընդ առաջ ելաներ ի կողմանս Խոտանանու. իբրեւ զայն տեսին զօրականքն Յայոց, սաստկացուցին ի վերայ Նոցա պատերազմն՝ մինչեւ յետս նահանջեցին զնոսա անտի, եւ սկսան հարկանել զվիրաւորս ի Նոցանէ: Այլ Մխիթար սպարապետն, վասն զի Եր խռովեալ ընդ տեառն իւրոյ Դաւթի, ուստի իբրեւ սկսան սոքա հարկանել զթշնամիսն եւ վանել, հրամայեաց Մխիթարն զօրավարացն յետս կալ ի պատերազմէն, եւ արարին այնպէս. բայց որք յառաջագոյն զօրքն էին, իբրեւ տեսին թէ զկնի եղեալքն դարձան յետս, համարեցան թէ ի փախուստ

դարձան ի պատերազմէն, եւ սկսան իւրաքանչիւրքն խոյս տալ ելանել ի պատերազմէ: Իսկ զօրք թշնամեացն իբրեւ զայն շփոթ տեսանէին, ընդդէմ դառնային սոցա, ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին ի սոցանէ երեք կամ չորեքհարիւր այր, եւ զոմանս ի սոցանէ կենդանի կալեալ մեծաւ տանջանօք ի Պարկուշատ ածէին. ընդ որս եր եւ Ստեփանոս Շիումանեան (sic): Եւ իբրեւ զայն լսեր Դաւիթ, ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդեր ի վերայ Մխիթարայ, եւ հրաման տայր զկառափն հարկանելոյ. բայց միջնորդ լեալ մեծամեծացն՝ հազիւ դարձուցին զվճիռ մահոււ նորա, եւ սուգ էառ Դաւիթ ի վերայ քաջին Ստեփաննոսի, եւ այնքան զօրացն ի զուր տարապարտուց կորուսելոյ:

Իսկ Ստեփաննոս իբրեւ ածեալ եղել ի Պարկուշատ, գտաւ անդ ի տան Խանին բարեսէր ոմն Թուրք, որ գթացեալ ի նա՝ փախոյց. եւ իբրեւ ազդ եղել Դաւթի զերծումն նորա՝ մխիթարեցաւ ի սգոյն:

Եր ընդ կոտորեալսն նաեւ Պալի զօրավարն՝ որդին մելիք Փարսադանի, որոյ զգլուխն հատեալ ընկեցեալ էին ի բացի զնա մերձ ի Խոտանան, բայց ոչ զբոլոր պարանոցն, այլ մինչեւ ցկես ուլանն. ուստի յետ սակաւուց, իբրեւ ուշն ի վերայ գայր՝ կալեալ զգլուխն ի վերայ իւր, երթայր մտաներ ի մացառս վայրեացն մինչ ցմութ գիշերոյն, եւ ի գիշերի յուղի անկեալ գայր, եւ յետ երից աւուրց ի Յալի ձոր հասաներ: Եւ եղել սքանչացումն յոյժ ամենայն տեսողաց՝ զի ոչ մեռաւ, այլ կենդանի է մինչեւ ցայսօր, եւ է մելիք ի Յալի ձոր:

Գ

ԹԵ զհա՛րդ Օսմանցին եկն եւ եմուտ ի Ղափան. եւ թէ զո՛րքան մարտս պատերազմաց ետուն ընդ նոսա Դաւիթ եւ քաջ զօրականք նորա. եւ թէ զո՛րքան մեծամեծ յաղթութիւն արարին ի նոսա:

Յամի Տեառն 1724-ին, եւ ի թուին Յայոց ՌՃՅԳ ին, Սուլտան Ահմետն Օսմանցուց, որ բռնակալեալ ունէր ի պարսկական ծոցոյն ովկիանու մինչեւ ցԵգիպտոս եւ ցԼիբիայ, եւ անտի մինչեւ ցԼիւրիկէ, եւ մինչեւ ցբոլոր ծովն Պոնտոսի, եւ զմեծ մասն Յայոց, եւ զայլ բազում ազգս եւ զթագաւորութիւնս եւ զիշխանութիւնս եւ զաշխարհս նոցա, իբրեւ լսեր զվտարումն Պարսից արքային ի հայրենի աթոռոյն, խորհեցաւ զհարդ եւ իցէ պատճառանօք յինքն գրաւել զտերութիւնն զայն: Ուստի հրաման տայր իշխանի զօրուն ելանել, զօրաժողով լինիլ յամենայն աշխարհաց, եւ երթալ հասանիլ ի վերայ Պարսից, եւ ունիլ զբաղաքս նոցա. եւ ել նա ըստ հրամանի արքային՝ անթիւ ահամար զօրօք ի կողմանս մեծին Յայոց, որ ի վիճակին Պարսից, եւ ուր ուրեք հասանէին՝ ի սուր սուսերի սատակէին զամենայն դիմակացս իւրեանց, եւ զօրքն ամենայն դառնային բազում աւարաւ ամ յամէ, մինչ յղփացան փարթամացան եւ լցին զամենայն քաղաքս եւ զգիւղս իւրեանց ի բազմութենէ աւարաց եւ գերեաց՝ ի Յայոց եւ ի Պարսից. բայց ո՞ կարէ պատմել զաղէտս մարց եւ տղայոց ի ձեռաց անօրէն գերչացն, եւ զնոցին հարց եւ եղբարց անողորմ կոտորած:

Արդ՝ սոքա իբրեւ այսպէս զօրացան ի կողմանս յայնոսիկ, եւ զմայրաքաղաքն Երեւանու յետ բազում ժամանակաց պաշարմանն առին, եւ զամենայն բնակիչս ի սուր սուսերի մաշեցին: Ապա յամի Տեառն 1726ին, եւ ի թուին Յայոց հազար հարիւր եօթանասուն եւ հինգերորդին, անթիւ ահամար զօրօք մխեցան յաշխարհն Սիւնեաց, եւ հասին պատեցին ի չորից կողմանց գերկիրն Դաւթի, զեօթնաբերդ գաւառն Ղափանու. յայնժամ ամենայն բնակիչք գաւառին առհասարակ խռովեցան սասանեցան, թողին

լքին գԴաւիթ, եւ գնացին մտին ընդ լծովն Օսմանցւոց: Եւ մնաց Դաւիթ միայն եօթնելուասն սպառազէն արամբ ի յանապատն Զալի ձորոյ, ուր կանգնեալ էր գանառիկ բերդն. ընդ նմա էին նաեւ երեք եպիսկոպոսունք եւ երեքուասան քահանայք, զիտ գնացին նաեւ Տէր Աւետիսն եւ Մելիք Փարսադան՝ սակաւ ոմամբ, զի զօրքն ամենեքեան թօթափեցան ի նոցանէ: Բայց Դաւիթ յայսմ ամենայնի ոչ լքաւ, ոչ կասեցաւ ի խորհրդոցն, ոչ գանգիտեաց ի բազմութենէ բարբարոսացն, ոչ դադարեցաւ ի քաջագործութեանցն եւ ոչ յուսահատեցաւ յողորմութենէ Աստուծոյ: Այլ արիաբար զբերդն ամրացուցանէր, զհամբարս բերդին առնէր, զգօրականս առ ինքն ժողովեր եւ բազմացուցանէր, եւ զամենակալն զԱստուած յօգնութիւն ինքեան կոչէր:

Արդ՝ յամսեանն իններորդի յետ գալստեան Օսմանցւոց ի Ղափան, որ այն հինգերորդ ամ էր գալստեանն Դաւթի, եկին հասին ի Ղափան ի Սուլտան Աիմետէն՝ Պէքիր փաշայն, եւ Արապ Ալի փաշայն՝ բազում զօրօք, ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զՓաթալի Խանն Պարկուշատու. յետ այսորիկ հրաման տային ի տեղեաց տեղեաց աշխարհին ամենայն զօրաւորաց Զայոց եւ Թուրքաց գալ ժողովիլ անդր. եւ եկին հասին առ նոսա յամենայն կողմանց զօրքն Թուրքաց՝ ընդ ինքեանս առեալք նաեւ զգօրսն Զայոց ի Գողթան գաւառէն, ի յԱգուլիս քաղաքէն, ի յՈւրդուարայ, ի Փիսիանայ, ի Պարկուշատայ, ի Ղափանու, ի Մեղրեայ, ի Զաւնդրու, նաեւ զԹուրքսն Ղարաչօշու, եւ զնոսա որք բնակեալք էին ի Սեաւ լերինս: Եւ զի մի՛ այլապէս թուեսցի բանս այս, զսակաւս ի բազմաց ասասցուք, եղեն իբրու վաթսուն կամ եօթանասուն հազար, եւ առաւել եւս բազում յոյժ, մինչեւ լնուլ բազմութիւն հեծելոց եւ հետեւակաց նոցա զդաշտս եւ զլերինս: Եւ հանդէս արարեալ ամենայն զօրացն, կարգեցան պատրաստեցան դիմեցին գալ ի վերայ Դաւիթ Պէկին, եւ եկին բանակեցան յայնկոյս գետոյն Զալի ձորոյ, ի յերեքուասներորդում աւուր քառասնորդաց պահոցն: Իսկ որք ընդ Դաւթի էին զօրք, զայն ահագին բազմութիւնն յորժամ տեսանէին՝ զարհուրէին, եւ բազումք ի նոցանէ երթային առ փաշայսն եւ անձնատուր լինէին. բայց որք քաջք եւ արիք էին՝ խիզախէին, եւ ի մարտ պատերազմի պատրաստէին. եւ էջ բանակեցաւ սակաւուք Դաւթի ի յամրոցէն ի շէնն, որ էր յայնկոյս գետոյն, հանդէպ բանակի նոցա. եւ առաքեաց ընդ առաջ նոցա գունդ մի ի զօրաց հարիւր վաթսից՝ կալնուլ զանցս գետոյն. եւ եկին կալան եւ ոչ թոյլ տային նոցա անցանել զգետն՝ զաւուրս երկուս. բայց յաւուրն երրորդի՝ թուփանքաւորքն Զայոց, որք ընդ զօրս Օսմանցւոցն էին, անցին զգետն յայլ ուստեքէ, եւ եկին մտին կալան զմի կողմն շինին, եւ հատին զգօրսն Դաւթի: Իսկ Դաւթի եւ զօրականքն իւր՝ երեք հարիւր յիսուն արամբ մտին ամրացան ի յամուրն անապատին: Եւ էանց յայս կոյս ամենայն բանակն Օսմանցւոց, եւ մատուցեալ շուրջ պահ արկին զբերդան եւ կանգնեցին զնոպաւ պատնէշ, եւ անտի զգնտակս թօփից եւ թուփանկաց ի ներքս հոսէին: Եւ սոքա ի ներքուստ առ արտաքս զնոյն ի նոսին առնէին, եւ զաւուրս վեց մարտ եղեալ ընդ միմեանս կռուէին. եւ ի կողմանցն հակառակաց յաւուրն հարիւր, կամ երկու հարիւր, եւ երբեմն երեք կամ չորս հարիւր անկանէին. եւ ի սոցանէ հազիւ մի ոք կամ երկու՝ վասն ամրութեան տեղւոյն:

Բայց յաւուրն եօթներորդի ընդ այգ ընդ առաւօտն, որք պաշարեալ պահէին զամուրն, կազմեցան, պատրաստեցան, եւ դիմեալ մօտեցան ի պարիսպ անդր, այլ ոչ որպէս յերեկն եւ յեռանդն, զի զահագին մեծամեծ մեքենայս (ըստ կերպի մեծամեծ սանդոց, թուով քսան եւ վեց) ընդ ինքեանց բարձեալ բերէին, զային մերձեանային, եւ ի պարիսպ անդր յեցուցանէին, եւ բազմութիւնն խուժանին յերիս խումբս բաժանէին, եւ յերից կողմանց գրոհ տուեալ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին: Իսկ պահապանք պարսպացն ի վերուստ անտի հարեալ զնոսա՝ ի մեքենայիցն ի վայր թօթափէին, եւ բազմութիւնն գէշագէշ անկելոց նոցին, իբր վաղահասունկն թօղյ հարեալ ի սաստկութենէ կարկտի՝ զյատակս մեքենայիցն ծածկէին. եւ զայն ամենայն ոչինչ

համարեալ՝ յառաւօտէ մինչեւ ցութերորդ ժամ աւուրն մեծաւ գոչմամբ եւ տազնապաւ ի վերայ պարսպացն դիմէին:

Անդ էր տեսանել զայն ահեղ տեսիլ կատաղեալ զօրացն աղմուկ աղաղակին. զի իբր զմեքենայսն կանգնեցին, հարիւրաւոր եւ հազարաւոր դրօշակիրքն յառաջ խաղացին, ապա զօրքն ամենայն զկնի հեղանէին, իբր յորձանս յորդախաղաց գետոց ահագին գոչմամբ, եւ կամ իբրու ամեհի ալիս ծովու յուզեալ ի բռնութենէ հողմոց՝ դարիւ եւ դարիւ գային, մի զմիով անցանէին, եւ ի մեքենայից անտի ի վերայ պարսպացն դիմէին եւ առ հասարակ յերկրցունց կողմանցն ձայն փողոյ, ձայն գոսերաց (sic), գոչիւն զօրաց, շառաչիւն հրալից գնդակաց, ճայթմունք հրացանից զականջս խլացուցանէին: Իսկ որք ի ներքս էին, իբրեւ զայն ահեղ տեսիլ ի յամրոցէ անտի տեսանէին զգնդաց գնդաց այլասեռիցն՝ դրօշու դրօշու պատրաստութիւն, զնշանացն փողփողել եւ զճառագայթս զինուցն զինուորաց, զգանգակսն հնչեցուցանէին, զնշխարս ձեռաց սրբոյն Մինայի ի բազմոցի դնէին, եւ ամենեքեան անկեալ առաջի սրբոյ սեղանոյն՝ առ Աստուած գոչէին, եպիսկոպոսունք, քահանայք, ամենայն ժողովրդականք եւ կուսանք (զի անդ էր նաեւ մենաստան ինչ կուսանաց, ուր բնակէին քառասուն կամ յիսուն կուսանք), զի ամենեքեան զմահն առաջի աչաց ունէին:

Եւ յութերորդ ժամու աւուրն՝ իբրեւ տեսին զի բառնիւր այնուհետեւ յոյս փրկութեան, Մխիթար սպարապետն եւ Տէր Աւետիսն խրախոյս բարձին, ի զէն յարձակեցան, ապա զօրքն ամենայն առ նոսա ժողովեցան, բացի պահապանաց պարսպացն, վառեցան պատրաստեցան, զէն զգեցան, ի բարկութիւն բորբոքեցան ամենեքեան ի վերայ թշնամեացն, զի խօսիլ սկսան ընդ նոսա Մխիթարն եւ Տէր Աւետիսն եւ ասէն. Զաջացարուք, մի՛ երկնչիք, ելէք զհետ մեր. եթէ հասեալ իցէ վախճան մեր՝ քաջութեամբ մեռցուք. զի լաւ իցէ մեզ արութեամբ արտաքոյ պարսպացն մեռանիլ՝ քան աստէն առաջի աչաց մերոց տեսանել զմահ ընտանեաց եւ բարեկամաց մերոց եւ զայլ դժնդակութիւնս: Չբանսն ասացին եւ ինքեանք յառաջագոյն աճապարեցին ելին արտաքս ընդ գաղտնի դուռն պարսպին, եւ երեք հարիւր վառեալք զկնի նոցա:

Ո՛վ սքանչելեացս, ո՛վ մեծի ողորմութեանցն Աստուծոյ. երեք հարիւր վառեալք ի յութերորդ ժամու աւուրն ձայն ետուն, խրախոյս բարձին, յարձակեցան միանգամայն ի վերայ եօթանասուն հազարաց. զառաջինն յարձակեցան ի վերայ յաջակողմեան գնդի նոցա՝ յաջ եւ յահեակ կոտորելով: Իսկ նոքա յանկարծակի իբրեւ տեսին զայն ահեղ յարձակումն եւ կոտորած ի վերայ ինքեանց հասեալ, առ հասարակ խռովեալք եւ խուճապեալք՝ դիմեցին յերկրորդ եւ յերրորդ խումբսն, զաղաղակ բարձեալ՝ թէ հասին կոտորեցին սպառեցին զմեզ քրիստոնեայքն: Եւ զայն իբրեւ լուան ամենեքեան՝ հիացան ափշեցան տկարացան ի խորհուրդս իւրեանց, լքան լուծան եւ անկաւ ահ ի Տեառնէ ի վերայ նոցա. զի մինչ դեռ ակն ունէին մեծի յաղթութեան՝ զբռամբ ածելոյ զամուրն, յանկարծակի եհաս նոցա այն անողորմ կոտորած: Ուստի առհասարակ զարհուրեալք եւ սասանեալք՝ ասէին այր ցընկեր. Որ ոք կամի զանձն իւր ապրեցուցանել՝ փախստեան ուշ դիցէ: Չի բազումք ի նոցանէ բազում անգամ զփորձ առեալք էին քաջութեանցն Դաւթի եւ արանց նորա. եւ զի ահն աղաղակն եւ անհնարին կոտորումն բանակի նոցա երթալով երթայր եւ զօրանայր, այնուհետեւ ոչ ոք համարձակէր յետս ընդդէմ սոցա դառնալ, այլ ամենեքեան խռովեալք եւ խուճապեալք՝ փախստեայ լինէին: Իսկ սոքա եւ որք մնացեալք էին ի բերդ անդր՝ համարձակ ի վերայ յարձակէին, հասանէին հարկանէին, զբազումս առ ետեղ սատակէին, եւ զայլս խոցս եւ վիրաւորս հալածականս առնէին անտի, մինչեւ ոչ թողուլ ի նոցանէ երկու ի միասին. եւ ի նմին աւուր անկան անդ ի բանակէ Օսմանցոց երեքտասան հազար այր պատերազմող, եւ ի սոցանէ յոյժ սակաւ ոմանք, զի աջ ամենակարողին հովանի եւ

պաշտպան էր Լոցա յամենայն պատերազմունս Լոցա՝ առ ի փրկել եւ ի կեցուցանել, եւ զթշնամիսն առաջի Լոցա խորտակել, որպէս յայտնապէս տեսանի աստանօր եւ յայլ բազում տեղիս: Եւ առին ի Լոցանէ յաւուրն յայնմիկ հարիւր քառասուն եւ ութն դրօշակ, եւ զայլ ամենայն կապուտ կողոպուտ բանակի Լոցա:

Արդ իբրեւ ետես Դաւիթ՝ թէ Աստուած օգնական է ինքեան յամենայնի, ինդրեր այնուհետեւ տալ պատերազմ ընդ Օսմանցւոցն, եւ հանել զնոսա ի Ղափանու. եւ կամեցաւ ելանել Լախ ի վերայ Մեղրեայ ամուր աւանին, բայց իբրեւ գիտաց թէ բազում զօրօք է անդ փաշայն Օսմանցւոց, ոչ համարձակեցաւ. եւ ի նմին ժամանակի յաւուրս քառասորդացն պահոց առաքեաց Լա զՄիսիթար սպարապետն եւ զտեր Աւետիսն՝ վաթսուն եւ վեց վառելովք առ Խանն Դուզալի եւ առ եղբայր Լեթազի Խանն, եւ ասէ ցնոսա. Եկայք միաբանեալ տացուք պատերազմ ընդ Օսմանցւոց, եւ եկին գտին զնոսա ի շէն Քուրդաշեան՝ ի կողմանս Ուրդուարայ, առ Երասխաւ. զի յաւուրսն յայնոսիկ շահ Թամազն էր ի Թաւրեզ, եւ իշխան զօրուն՝ որ էր Դուզալի Խանն, բազում զօրօք ի կողմանս Երասխայ՝ ընդդէմ Օսմանցւոցն. եւ իբրեւ պատմեցին Դուզալի Խանին զբանսն Դաւթի՝ երկեաւ առնել զայն: Բայց եղբայր Լեթազի Խանն ջանայր հաւանեցուցանել. եւ մինչդեռ ընդ այս վիճէին՝ զօրք Օսմանցւոցն ելին ի յՈւրդուարայ քսան դրօշուք, եւ եկին լցին զդաշտն Կրճիվանու. եւ ասէն Միսիթարն եւ տեր Աւետիսն ցիտանն. Յայնս դիմեսցուք ի վերայ դոցա: Եւ Լա երկեաւ եւ ոչ կամեցաւ զալ: Յայնժամ ելին չուեցին անտի երկոթեանքն՝ վաթսուն եւ վեց արամբ, եւ սակաւ ինչ պատահեալ զօրացն Օսմանցւոց՝ անցին գնացին ի Լոցանէ. եւ զօրքն Օսմանցւոց գնացին մտին ի Մեղրի, եւ յաւելեալք ընդ զօրս Մեղրեայ փաշային, եղէն քսան եւ երկու հազար զօրք:

Եւ իբրեւ ընդ երեկս լինէր, Միսիթար սպարապետն եւ տեր Աւետիսն՝ Դուզալի Խանին ազդ առնէին, թէ ի գիշերի յայսմիկ հարկանելոց եմք զՄեղրի, յօգնութիւն հասէք. եւ Լա առաքեաց յիսուն վառեալ, եւ սկսան զօրսն կարգել կազմել, եւ պատուեր տալ Լոցա եւ ասել՝ զի ընդ այզն ընդ առաւօտն հասանիցեն ի վերայ Մեղրեայ, եւ ինքեանք երկու ոմամբք գան հասանին ի յայգեստանս Մեղրեայ. եւ անդէն առ ինքեանս զամենայն փախստեայնս Մեղրացւոց (որք միանգամ նեղեալք եւ չարչարեալք ի դառն ծառայութենէ Օսմանցւոց՝ թափառականք աստ եւ անդ ի լերինս շրջէին) զամենեսեան զնոսա ժողովէին, կարգէին կազմէին, եւ ի գլուխն Մեղրեայ ի դարանի դնէին, եւ ինքեանք սակաւ ոմամբ գաղտնաբար գիշերայն ի Մեղրի մտանէն ծածուկ զինեալք: Եւ իբրեւ առաւօտ լինէր զօրքն իւրեանց ոչ հասանէին. բայց զօրացն Օսմանցւոց իբրեւ ազդ լինէր՝ թէ զօրաժողով են Յայք արտաքոյ պարսպացն ի բացի, զէն զգեցան, ձի հեծան եւ պատրաստեցան ի պատերազմ: Յայնժամ Միսիթար սպարապետն, եւ տեր Աւետիսն եւ որք ընդ Լոցա էին, սուսերամերկք լինէին, ի մէջ բերդին յարձակէին, զհարկահանն Օսմանցւոց սատակէին, ապա որում եւ պատահէին զօրացն Օսմանցւոց՝ անդանօր սատակէին, եւ զայլս շտապ տագնապաւ առաջի տանէին, մինչեւ ի փոքր թաղն հասուցանէին զՓաշայն, եւ անդ ի վերայ հասին Լաւել դարանամուտքն ի գլխոյն Մեղրեայ. եւ սկսան փախուստ առնուլ զօրքն Օսմանցւոց:

Յայնժամ Միսիթարն, տեր Աւետիսն եւ որք ընդ Լոցա՝ իբրեւ տեսին թէ հասին դարանամուտքն ի վերայ Օսմանցւոցն, թողին զնոսա եւ աճապարեցին՝ հասին կալան ինքեանք զկիրճս ճանապարհի Լոցա, որ առ Երասխաւն էր, որ այժմ յայլազգեաց կոչի Ուզուն պէտ. եւ էր կիրճն այն երկայն՝ ձգեալ իբրու գնացս միոյ ժամու կամ երկուց, որոյ մի կողմ էր քարաժայռն մեծ, եւ ի միւս կողմն՝ Երասխն յորդահոս. անդ իբրեւ մտին փախստեայնքն Օսմանցւոց ի կիրճն, սոքա ելին ընդ առաջ Լոցա ի պատերազմ. եւ իբրեւ զայն տեսին, նեղեցան յոյժ՝ զի պաշարեալ մնացին յամենայն կողմանց, եւ ստիպեցան անցանել զգետն Երասխ. այլ սոքա ի վերայ հասին Լոցա, զբազումս առ ետեղ

սատակեցին եւ զայլ բազումս ի գետն հեղձուցին: Եւ անտի դարձ արարին, եկին հասին ի Մեղրի, եւ անդ գտին զամբաւ կառափունս Թուրքաց, զանհամար ձիս եւ զջորիս Լոցա, զանթիւ զանչափ գոյս Լոցա, իբր չորեք հարիւր տաղանդոյ ինչս. զբեռն հարկահանին բացին եւ անդ երեսուն եւ երկու հազար թուղթս հարկաց գտին, եւ զայն ամենայն ի հուր այրեցին: Եւ զԴաշեաց Լորվէլն գտին, եւ զի ուրացեալ էր զՔրիստոս՝ զգլուխն հատին:

Ապա յետ այսորիկ իբրեւ սակաւ ինչ ժամանակ ի վերայ անցանէր, ասպատակիչ փաշայն Օսմանցւոց բազում զօրօք դիմեր զայր, եւ բնակէր ի Բեխ կոչեցեալ շէնն, իբր զաւուրս միոյ շաբաթու. զբազում հնարս խորհէր ի վերայ Դաւթի եւ զօրաց Լորա, եւ ամենեւին զոչինչ կարաց առնել. այլ զօրականքն Դաւթի ի գիշերի միում ի վերայ հասին Լոցա, հարին կոտորեցին զբազումս ի Լոցանէ, եւ զփաշայն հալածականս արարին:

Յետ այսորիկ գունդ մի զօրաց ութն հարիւրոց ի Պարկուշատ եկին, զի գնասցեն անտի ի Տաթեւ. եւ սոքա իբրեւ զայն զգացին, զգիշերայն ի Օթուզեարաթ կոչեցեալ լեռնն ելանէին եւ զանցս ճանապարհին ըմբռնէին: Իսկ Լոքա ընդ այգն ընդ առաւօտն իբրեւ եկին անդր հասին, սոքա ի վերայ յարձակեցան, հարին կոտորեցին ի Լոցանէ երեսուն եւ վեց այր, զտօթն այր եւս գերեցին, եւ առին զամենայն ինչս Լոցա եւ դարձան ի Յալի ձոր:

Ապա այլ եւս զօրք Օսմանցւոց եկին բանակեցան ի գիւղ մի Թուրքաց՝ մերձ ի Մանլեւ, զԼոսա եւս՝ ի գիշերի ի վերայ հասին՝ կոտորեցին եւ միայն գերկուս ի Լոցանէ կենդանի ածին ի Յալի ձոր:

Արդ՝ յամի Տեառն 1727ին, որ այն հինգերորդ ամ էր զալստեանն Դաւթի ի Ղափան, իբրեւ տեսանէր Դաւիթ Պէկն՝ ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ յամենայն ուրեք զթշնամիսն առաջի իւր վանեալս եւ խորտակեալս, առաքեաց Շահթամազ արքային Պարսից զչորս բեռնիս գլխովք սպանելոց ի բազմութենէ կոտորածին, զորս հասուցին Օսմանցւոց. եւ Լա իբրեւ զայն տեսանէր՝ ուրախ լինէր յոյժ ի վերայ թշնամեացն իւրոց, եւ զարմանայր յոյժ ի վերայ քաջութեանցն Դաւթի եւ զօրավարաց Լորա, զընծայս պարգեւէր, հրովարտակս գրէր առ Լա՝ ըստ բանիցս ըստ այսոցիկ.

«Շահթամազ արքայ Պարսից՝ առ քաջդ Դաւիթ Պէկ, եւ առ քաջ զօրավարսդ Յայոց՝ որք ընդ քեզ են, ողջոյն: Ի բազմաց բազում անգամ ազդ եղեւ մեզ զքաջութեանց քոց. բայց արդ իբր ականատես իսկ եղեալ մեր զձերոց մեծամեծ քաջութեանց՝ որ ընդդէմ թշնամեացն մերոց, ահա՛ արդ կացուցի զքեզ իշխան եւ զլուխ ամենայն իշխանաց մերոց, որք են ի կողմանսդ յայդոսիկ. եւ երկիրդ Ղափան՝ զոր կալար քաջութեամբ, քեզ լիցի. բայց դու ելցես եւ ժողովեսցես առ քեզ զամենայն զօրս եւ զխանս ի կողմանցդ յայդոցիկ, եւ ի բաց հանցես զՕսմանցին ի սահմանաց քոցե:

Եւ ետ բերել նմա զմի խաչվառ եւ զմի պատուական սժոյգ ձի, Լատեւ գիշխանութիւն կարող լինելոյ դրամ հատանել, եւ իւրաքանչիւր զօրապետաց Լորա զմի մի պատմուճան առաքեաց: Եւ եկին հնազանդեցան նմա ամենայն իշխանք եւ զաւառապետքն Թուրքաց:

Եւ ել գնաց Դաւիթ ի Յալիձորոյ ի Մեղրի, եւ բանակեցաւ անդ. եւ ժողովեալ առ ինքն զամենայն զօրսն Մեղրեայ եւ Չաւնդրու, անտի խաղաց գնաց եւ բանակեցաւ ի Կրճեվան աւանն, եւ հանդես արարեալ անդ ամենայն զօրացն՝ առաքեաց զԼոսա ի ձեռն քաջ զօրապետացն ի վերայ Ուրդուար քաղաքի: Եւ գնացին հասին անդ, եւ ի ժամ գիշերոյ՝ ի մէջ քաղաքին յարձակեցան, հարին կոտորեցին յՕսմանցւոցն երեք հարիւր

այր, եւ մնացեալքն ելին փախտան ի քաղաքէն եւ գնացին ի դիպուկ ինչ տեղի՝ արտաքոյ քաղաքին՝ բանակ առեալ բանակեցան: Եւ սոցա առեալ զաւարն՝ արկին սեղանս, զի կերիցեն եւ արբցեն. յայնժամ գայ ի վերայ հասանի Նոցա Դաւիթ Պէկն մինչդեռ բազմեալ էին զօրավարքն ի սեղան, եւ ցասուցեալ ի վերայ Նոցա՝ ասէ. Թշնամիքն ձեր արտաքոյ քաղաքիս բանակ առեալ բանակին, եւ դուք Նստեալ աստ ուտէք եւ ըմպէք: Եւ առժամայն թողեալ զուտելն՝ հեծան կազմեցան եւ յարձակեցան ի վերայ բանակի Օսմանցոցն. իսկ Նոքա իբրեւ տեսին՝ զհտացին թէ զօրն Պարսից է, եւ ելին ընդառաջ՝ ի մարտ պատերազմի. բայց իբրեւ զփորձ առին եւ զհտացին թէ այն է զօր Դաւիթ Պէկին, ի փախուստ դարձան եւ գնացին. եւ սոքա առին զնոցանէ զբազում ջոկս ձիոց եւ ջորեաց, եւ առաքեցին զայն ամենայն առ Դաւիթ. եւ ինքեանք դիմեն զան ի Դէշտ կոչեցեալ աւանն: Իսկ արքա աւանին ի հեռուստ իբրեւ զգալ զօրացն տեսին, համարեցան թէ զօր այլազգեաց է այն, եւ փախտան ի յԱգուլիս: Եւ անտի չուեն զան Մխիթար սպարապետն եւ տեր Աւետիսն հանդերձ զօրուն ի յԱգուլիս քաղաք. իսկ պահապանք մեծ դրան քաղաքին, ընդ տեսանելն զսոսա՝ փախչին. եւ սոցա համարձակ մտեալ ի քաղաքն, երթան ի վաճառատեղն՝ առ ի յոյզ եւ ինդիր առնել զՕսմանցիս, եւ զտանեն անտի փախուցեալ զհարկահանսն Օսմանցոց, եւ ինքեանք երթան բանակին ի վանս սրբոյն Թովմայի առաքելոյն. եւ մինչ դեռ անդ էին Նոքա՝ լուան արտաքոյ աղմուկ շփոթի, եւ երկու ոմանք ի սոցանէ ձի կալան եւ ելին արտաքս եւ գնացին, զի ոմն ի Թուրքաց յափշտակեալ զմի ոմն գերի վարեր, եւ պնդեցան զհետ Նորա, եւ Նորա թողեալ զգերին՝ փախտաւ:

Արդ՝ սակաւ ինչ կացեալ անդ, տեսին ի դիտանոցէն՝ զի Դաւիթ Պէկն եւս գայր մտաներ ի քաղաքն, եւ ելին ընդ առաջ Նորա. եւ զգեցոյց Նա իւր զօրականացն զմի մի պատմուճան, եւ դարձան վերստին բանակեցան ի սուրբն Թովմայ. եւ արքա քաղաքին՝ ըստ սովորութեան իւրեանց՝ ամենեքեան զային եւ զձեռնսն Դաւիթ Պէկին համբուրէին: Եւ Մելիք Մուսին, որ Նա ինքն քաղաքապետն էր, իբրեւ գայր յանդիման լիներ՝ Դաւիթ հրաման տայր իւրոցն եւ ասեր. Ի զիջերիս յայսմիկ հատէք զգլուխն Մուսեայ. զի այր Նենգաւոր էր Նա եւ խարդախ. բայց մելիք Փարսադայն յառաջ մատուցեալ՝ բարեխօս լիներ վասն Նորա, եւ զվճիռ մահուն դարձուցաներ:

Եւ մնացեալ սոցա ի քաղաքի անդ, ի միջոցի տասն աւուրց՝ երիցս անգամ յարձակեցան ի վերայ Նոցա զօրքն Օսմանցոց, եւ երիցս խորտակեցան ի քաջամարտիկ զօրացն Դաւթի:

Յետ այսորիկ արքայն Պարսից հասոյց ի թիկունս Դաւթի զերիս խանս, եւ վերստին դիմեաց Օսմանցին, եւ միւս անգամ խորտակեցաւ եւ ի փախուստ դարձաւ: Եւ այս ամենայն պատահեր Նոցա յայն սակս, զի իշխանքն Ագուլեցոց ծածկապէս դաշնադիրք էին ընդ Օսմանցոց, եւ սոքա ոչ գիտէին:

Ապա յետ երկուց աւուրց եկին հասին բազմութիւն զօրացն Օսմանցոց, եւ լցին զդաշտն Մարադու, եւ անդ բաժանեցան յերիս առաջս. իսկ որք ընդ Դաւթի էին՝ Նոքա եւս յերիս առաջս բաժանեցան. խանքն Պարսից ի մի կողմն, եւ զօրքն Յայոց ի միւս կողմն. իսկ տեր Աւետիսն՝ հանդերձ զօրուն՝ դիպեցաւ ի կողմն Երասխու: Արդ՝ իբրեւ խմբեցան ի պատերազմ, խանքն Պարսից ի փախուստ դարձան յերեսաց Օսմանցոց, բայց զօրքն Յայոց պինդ կացին, հարին սատակեցին զբազումս ի Օսմանցոց, եւ զայլսն ի փախուստ դարձուցին: Ապա դարձան, զկնի խանիցն պնդեցան, հասին Նոցա (մինչդեռ փախստեայ երթային Նոքա ի Թավրեզ), եւ զամենայն զօրս Նոցա ի յԱգուլիս դարձուցին. բայց խանքն փախտան, եւ սոքա գնացին՝ աւար առին զտունս Նոցա, եւ զտիկնայս

Նոցա՝ հանդերձ ութԵւտասան աղախնեօք եւ չորս ներքինեօք՝ գերի վարեցին ի Զալի ձոր:

Արդ՝ յետ այսոսիկ իբրեւ երկու աւուրք ի վերայ անցին. արքն Ագուլիսի եւ մելիք Մուսին զթշնամութիւնս եւ զդաւաճանութիւնս իւրեանց յայտ արարին, զի ի մէջ քաղաքին գրոհ տուեալ՝ ի վերայ զօրացն Դաւթի դիմեցին, մինչդեռ ի վասս սրբոյն Թովմայի էին նոքա՝ արտաքոյ քաղաքին, եւ ի քաղաքէ անտի սկսան զհրացանս արձակել ի վերայ նոցուն. այլ սոքա խնայեցին ի նոսա, վասն գոլոյն համազգային, եւ զի ոչ կամէին մտանել յարիւն այնքան քրիստոնէից. վասն զի ի քաղաքի անդ էին աւելի քան զտասն հազար տուն Զայոց. ուստի ել արտաքս մելիք Փարսադան, եւ ասէ ցարսն քաղաքին. Արք եղբարք, հանդարտ լերուք, մի՛ եւս արձակէք հրացանս, թոյլ տուք զի ելցէ տերն մեր արտաքս եւ զնասցուք աստի, եւ ձեզ ոչինչ մեղիցուք: Այլ նոքա առաւել եւս վատթար գոլով, հարին եւ անդէն զմիջնորդն խաղաղութեան՝ մինչդեռ խաղաղութեան բանս բարբառէր՝ սպանին զնա, որ եւ զտերն նոցա զմելիք Մուսին ի մահուանէ ապրեցոյց: Այլ որք ընդ Դաւթի էին, իբրեւ զայն տեսին, գիտացին զի վճարեալ էր այնուհետեւ չարութիւն նոցա. քակեցին զմի կողմն պարսպի վանացն, եւ անտի չուեցին զնացին եւ ի գիւղ մի Թուրքաց հասին, եւ գտին անդ զբազում ինչս Ագուլեցւոց՝ զձիս, զջորիս եւ զհազար երեք հարիւր ոչխարս սպանդանոցի, եւ զայլ ինչս նոցա անտի առին եւ զնացին ի Մեղրի:

Եւ յետ երկուց աւուրց՝ զօրականքն Դաւթի միւսանգամ ի յԱգուլիս արշաւեցին եւ եկին՝ որ ինչ էր նոցա արտաքոյ քաղաքին՝ զամենայն առին, եւ մօտեալք ի քաղաքն՝ յերկուց կողմանց հուր արկին, զի թերեւս ելցեն արտաքս առ ի մարտնչիլ, զի ոչ կարէին հանդուրժել չարեացն եւ դաւուն՝ զոր նոքա արարին: Եւ իբրեւ ոչ ելին արտաքս առ նոսա, առին զաւարն եւ զնացին ի Մեղրի, եւ անտի դարձան ի Զալի ձոր եւ անդ օթեւանս կալան:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ՝ Դաւիթ Պեկն առաքէ զտեր Աւետիսն առ զօրականսն որք էին ի Զավնդուր, եւ նոքա մերժեն զԴաւիթ եւ ոչ ընդունին զբանս նորա: Եւ նա դառնայ զայ առ Դաւիթ եւ զապստամբութիւն նոցա յայտ առնէ նմա, եւ թէ որպէս կացուցեալք են ի վերայ ինքեանց զոստիկանս Օսմանցւոց: Յայնժամ հրաման տայ Դաւիթ չորեքտասան զօրագլխաց իւրոց երթալ կալնուլ եւ զնոսա կապեալս առ ինքն ածել. եւ ելին կազմեցան պատրաստեցան, ձի հեծան եւ զնացին հասին, հարին զնոսա, եւ կալան կապեցին զզօրավարսն եւ զՕսմանցի ոստիկան նոցա, եւ ածին կացուցին զնոսա ի Զալի ձոր առաջի Դաւթի: Եւ իբրեւ յանդիման եղեն նոքա, յառաջ մատուցեալ աղաչէին, երդմունս եւ դաշինս դնէին եւ ասէին. Այսուհետեւ քեզ հնազանդիմք մինչեւ ցմահ: Եւ հաւատացեալ Դաւթի՝ արձակեաց զնոսա ի կապանաց, եւ զերկու զօրավարս առ ինքն եթող, եւ զայլսն ետ ի ձեռս տեր Աւետիսին, զի լինիցին ի ներքոյ հրամանաց նորա: Եւ նորա առեալ զնոսա ի Զավնդուրն, եւ արձակէ զիրաքանչիւրն ի տունս իւրեանց:

Եւ յետ այսորիկ Բաթալի խանն եւ զօրքն Օսմանցւոց, ի գիշերի միում գան եւ հարկանեն զերիս գիւղս Զայոց, եւ կալեալ զերիս զօրապետս՝ ածեն ի Պարկուշատ: Եւ իբրեւ զայն լսեր տեր Աւետիսն՝ վաղվաղակի զզօրսն ժողովեր, եւ յետ երկուց աւուրց յերկիրն Պարկուշատայ արշաւեր, եւ գիշերայն ի վերայ հասաներ, հարկաներ զհարուածս մեծամեծս, եւ զերկու թուրք զօրապետս ձերբակալ առներ, եւ զամենայն ինչս եւ զստացուածս նոցա յաւար ածեր ի Զավնդուր:

Եւ եղել ի ժամանակի յայնմիկ հիւանդանալ Դաւթի եւ մեռանել իսկ խաղաղութեամբ ի տան իւրում ի Զալի ձոր, յամի Տեառն 1728 ին, եւ ի թուին Զայոց ՌՃՅԷ, կեցեալ ամս վեց յիշխանութեան իւրում ի Ղափան:

Արդ՝ իբրեւ վախճանեցաւ Դաւիթ Պէկն, զօրականքն միաբանեալք՝ կացուցին ինքեանց իշխան եւ գլուխ զՄխիթար սպարապետն Դաւթի. բայց զի յետոյ եղեն անմիաբանք եւ տարածայն յիրերաց (որ Է քակտիչ եւ ապականիչ ամենայն հասարակութեանց), ուստի զօրացան ի վերայ լոցա Օսմանցիքն. եւ զկնի միոյ ամի՝ հասին պաշարեցին զբերդն Դաւթի բազում զօրօք: Եւ անկաւ խռովութիւն մեծ ի մէջ զօրականացն որք ընդ Մխիթարայ էին՝ ի բերդ անդր, եւ առաքեցին երկու ոմամբ զտեր Աւետիսն առ փաշայսն Օսմանցոց, խօսիլ զխաղաղութիւն ընդ խոսա. եւ իբրեւ գնացին առ խոսա, խոսա հաճեցան հաւանեցան, զերդմունս երդուան՝ ամենեւին ոչինչ մեղանչել լոցա, եւ պահեցին առ ինքեանս զտեր Աւետիսն. եւ սոքա եւս յանձն առին ի վաղիւ անդր բանալ լոցա զբերդին դուռն, եւ ի նմին գիշերի փախեաւ Մխիթարն ի պարսպէ բերդին. եւ յորժամ այգ եղել՝ բացին լոցա զդուռն: Այլ անօրէն զօրքն Օսմանցոց իբրեւ ի ներքս մտին, մերժեցին անարգեցին զերդմունս եւ զղաշինս փաշայիցն, եւ զամենայն այր զօրաւոր կոտորեցին եւ զկանայս եւ մանկունս գերի վարեցին, ի մենարանս կուսանացն մտին եւ զամենեսեան գերեցին. ապա զպարսպս բերդին քանդեցին կործանեցին, հարթ եւ յատակ արարին, եւ առին զկին եւ զորդիսն Մխիթարայ եւ զամենայն որ ինչ էր անդ, եւ թողին գնացին:

Բայց զտեր Աւետիսն փաշայն եթող ի Զալի ձոր: Եւ իբրեւ խոսա չուեցին անտի, այլ զօրք Օսմանցոց անդր հասին, որք իբրեւ կամեցան ունիլ եւ սպանանել գնա, նա փախուցեալ ի լոցանէ՝ անկաւ առ փաշայն, որոյ հրամանան առեալ զընտանիս իւր՝ գնաց բնակեցաւ ի Գաղատիայ: Եւ էառ զներումն ի սրբազան Զայրապետէն Զոսմայ:

Այլ Մխիթարն փախուցեալ ի լոցանէ՝ երթայր վերստին զօրաժողով լինէր ի Զայոց եւ ի Թուրքաց, զզօրսն Օսմանցոցն խորտակէր եւ առնոյր զվրեժ ի լոցանէ. զբազում ամուրս եւ զբաղաքս ի լոցանէ թափէր, եւ երթայր զՈւրդովար քաղաք պաշարէր, եւ իբրեւ զբռամբ ածէր զայն ի լոցանէ՝ զամենեսեան ի սուր սուսերի սատակէր, եւ զաւար բազում առնոյր ի լոցանէ, եւ զհարիւր վաթսուն բեռնիս ուղտուց: Եւ անտի դարձ առնէր եւ երթայր ժամանակ ինչ ի մեծ բերդն Խնձորեք բնակէր, եւ անդ յիւրոցն հարեալ թօփով՝ մեռանէր յամի Տեառն 1730, յետ երկուց ամաց իշխելոյն. զի նա յօրէ յորմէ հետէ ի Խնձորեք բնակէր, ասէին ցնա հայ բնակիչքն. Ե՛լ գնա աստի ի յամուրն քո. եւ նա ոչ լսէր լոցա: Ուստի յաւուր միում հարին գնա ի պարսպէն եւ սպանին, եւ հատեալ զգլուխս նորա՝ առին գնացին ի Թավրեզ, առ փաշայն Օսմանցոց. իսկ նա իբրեւ ետես զայն՝ զարմացաւ յոյժ, եւ ի սրտմտութիւն բարկութեան բրդեցաւ ի վերայ այնպիսոյ անզգամութեան լոցա, եւ ասէ. Ո՛վ անօրէնք եւ ամբարիշտք, զհա՛րոյ իշխեցիք ի զուր տարապարտուց սպանանել զտերն ձեր եւ զայդպիսի քաջ այր. եւ հրամայեաց հատանել զգլուխս ամենեցուն լոցա՝ որք տարան զայն, եւ ըստ արժանեացն՝ հատոյց զհատուցումն լոցա:

Արդ՝ խոսա զայսպիսի մեծ անօրէնութիւնս գործեցին, թերեւս վասն այսորիկ՝ զի մի՛ զկիրս Զալի ձորոյ կրեցեն ի յՕսմանցոցն, որպէս եւ խոսայն կրեցին վասն արգել լինելոյ անդ Մխիթարայ. իսկ զօրքն ամենեքեան ցրուեցան գնացին, ոմանք ի լոցանէ՝ առ իշխանն Գուգարացոց, եւ այլք՝ յայլուր:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Եւ ի յաւարտ բանիս, ասեմք թէ չա՛ր է արդարեւ եւ դժնդակ՝ անմիաբանութիւնն ընկերաց ի մէջ հասարակութեան, եւ նախադասելն զբարին եւ զօգուտն իւրոյ անձին՝ բարոյ հասարակութեան իւրոյ. եւ յորում հասարակութեան եւ գտանիցի չարս այս, նոյնժամայն եղծէ եւ ապականէ եւ ընդունայնացուցանէ զնոյն հասարակութիւնն, թէ՛ տուն իցէ, թէ՛ քաղաք, թէ՛ ազգ իցէ, եւ թէ՛ անպարտելի մեծ թագաւորութիւն: Չի՞նչ մեծագոյն քան զկայսերութիւն Մակեդոնացւոց եւ Յռօմայեցւոց, եւ ընդէ՞ր ի սպառ կործանեալ բարձան ի միջոյ. վասն զի պակասեցաւ ի նոցանէ միաբանութիւնն եւ սերն հասարակութեան, որով զօրացեալ իսկ էին:

Ընդէ՞ր եղեւ եւ կործանումն ազգին մերոյ, երկրին մերոյ եւ թագաւորութեան. վասն զի բարձաւ միաբանութիւնն յիշխանաց եւ ի նախարարաց մերոց: Չի որպէս միաբանութիւնն հոգի է եւ կեանք՝ ամենայն հասարակութեան, նոյնպէս եւ հակառակն սորին, այսինքն անմիաբանութիւնն՝ եղծիչ է եւ սատակիչ ամենայն հասարակութեան: Արդ՝ ողորմեցաւ արդարեւ Աստուած ամենայն տանն Սիսակայ որդւոյն Գեղամայ, յարուցանել նոցա զԴաւիթ եւ զայլ ամենայն որդիս զօրութեանց, որք քաջացան եւ ի բաց վանեցին զամենայն ապականիչ երկրի իւրեանց: Ո՞վ թէ ո՞րպէս զօրացան, ընդդէմ էլին մեծամեծ թագաւորաց եւ ապրեցան եւ անպարտելի մնացին ի նոցանէ՝ գթութեամբ վերին ինամոցն, մինչդեռ էին միաբանք ի միասին: Բայց իբրեւ եհաս առ նոսա ապականիչ ախտս այս անմիաբանութեան, իսկոյն եղծան լուծան բաժանեցան եւ եղեն իբր զչեղեալս: Չի մեռաւ Դաւիթ՝ ի քաջութենէ որոյ սարսէին ամենայն բռնակալք յուսացեալքն ի զօրութիւնս իւրեանց, եւ յաջորդեաց Միսիթարն, որ իբր կորինն առիւծու զոչեաց ի լերանց Սիւնեաց, եւ ի նմանէ սարսեցան ամենայն գազանք ի մորիս իւրեանց, եւ էջ եւ յափշտակեաց զյափշտակութիւն ի միջոյ գազանաց, եհար խորտակեաց զեղջիւրս հպարտաց, հատոյց զհատուցումն եօթնապատիկ ի գլուխս թշնամեաց, եւ յամօթ արար զմեծամեծս հեթանոսաց, եւ յաւար էառ զփառս նոցա: Այլ գտան անօրէնք ի մէջ ժողովրդեանն, որք ախտացեալ իսկ էին այսու ժանտ ախտիւս անմիաբանութեան, ուստի իշխեցին սպանանել զառաջնորդն իւրեանց, եւ մերժել ի հասարակութենէ իւրեանց զողորմութիւնն Աստուծոյ: